

Koningschap, tussen nationale achtergrond en internationale invloed

Een onderzoek naar de herkomst van de koninklijke posities in Nederland en België tussen 1815 en 1830



Portret van Willem I, koning der Nederlanden
(1819)



Portret van Leopold I, koning der Belgen
(1856)

Door: Oscar Vos

Studentnummer: s4481100

Begeleider: Joost Rosendaal

INHOUDSOPGAVE

<u>SAMENVATTING</u>	3
<u>INLEIDING</u>	4
<u>VERVLOCHTEN, MAAR NIET VERBONDEN</u>	11
<u>REPUBLIKEINSE CONNECTIES TUSSEN NOORD EN ZUID</u>	17
<u>DE KONINGEN EN DE CONSTITUTIE</u>	25
<u>CONCLUDEREND. MONARCHIE IN DE NEDERLANDEN BINNEN EEN KRACHTENVELD</u>	34
<u>BIBLIOGRAFIE</u>	39
LITERATUUR:	39
PRIMAIR BRONMATERIAAL:	40

Samenvatting

Dit onderzoek, naar de verschillende factoren die bepalend zijn geweest voor de vormgeving van de Nederlandse en de Belgische monarchie, is gebaseerd op een lacune omtrent het internationaal vergelijken van nationale politieke ontwikkelingen. Zeker in het geval van twee landen zoals Nederland en België waarbij geschiedenis, politiek en recht sterk met elkaar vervlochten zijn, is een dergelijk onderzoek relevant. Nationale tendensen kunnen namelijk beter begrepen worden door te kijken hoe in verschillende landen in dezelfde periode met vergelijkbare ontwikkelingen is omgegaan. De methode die gebruikt is om deze vergelijking te bewerkstelligen vindt zijn herkomst in het brede historiografische kader dat reeds bestaat betreffende de Nederlandse en de Belgische monarchie. Over de betrokken onderwerpen is namelijk al heel erg veel geschreven. Om dit brede kader werkbaar te houden is gekozen om Nederland en België eerst te vergelijken op basis van hun republikeinse en constitutionele ontwikkeling en dit vervolgens te betrekken op een specifieke casus, de monarchie. Bij het uitwerken van deze thema's is gebruik gemaakt van secundaire literatuur om context en kader duidelijk in beeld te brengen. Vervolgens zijn, waar nodig, primaire stukken gebruikt om verdieping, verduidelijking en legitimering te bieden. Het uiteindelijke resultaat is een conclusie over de vier belangrijkste factoren die hebben geresulteerd in een verschillende positie voor de koning in zowel Nederland als België.

Inleiding

Nederland en België zijn vandaag de dag beiden een constitutionele monarchie met een parlementair stelsel. Beide naties kennen een staatsvorm met een democratisch gekozen volksvertegenwoordiging en een staatshoofd van 'koninklijke bloede' op basis van erfopvolging. De volksvertegenwoordiging heeft de hoogste macht en de monarch heeft een voornamelijk ceremoniële functie. Deze staatkundige overeenkomsten zijn niet vreemd als men in ogenschouw neemt dat de landen in de geschiedenis vaak gezamenlijk geografisch geduid zijn als 'De Nederlanden' en tussen 1815 en 1830 zelfs gezamenlijk het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden vormden. Bijna 200 jaar na de scheiding zijn er op staatkundig gebied nog steeds sporen te herkennen van deze vereniging. Een belangrijk verschil is echter dat Willem I na de opsplitsing koning der Nederlanden bleef, de koning van een land, en Leopold van Saksen-Coburg de koning der Belgen werd, de koning van een volk. Hoewel dit een klein en onbeduidend verschil kan lijken staat het symbool voor functionele verschillen tussen het koningschap in beide landen. Dit titulaire en functionele verschil is tot op de dag van vandaag niet aangepast en komt voort uit een verleden waarin de koninklijke positie meer was dan de ceremoniële functie die de monarchie nu kent. Koning zijn van een land indiceert een vorstelijke soevereiniteit over een geografisch gebied en duidt op een meer klassieke en autocratische monarchie. Koning zijn over een volk geeft daarentegen weer dat het volk een soevereine eenheid is en vloeit voort uit het republikeinse concept van volkssoevereiniteit: het idee dat het volk de hoogste macht is binnen een land. De koning der Belgen regeert bij gratie van het volk. Het is opvallend te noemen dat bij de scheiding van Nederland en België in twee onafhankelijke koninkrijken in België is gekozen voor een moderne constructie in het kader van de monarchie en men in Nederland vast is blijven houden aan het klassieke staatkundige concept voor de koninklijke macht. Waarom werd in Nederland omstreeks 1815 gekozen voor een klassieke monarchie? En waarom werd in België niet vast gehouden aan de klassieke structuur? Deze en andere vragen vloeien rechtstreeks voort uit de constitutionele, staatkundige en historische verschillen en overeenkomsten tussen Nederland en België. In dit onderzoek zal getracht worden deze verschillen en overeenkomsten in kaart te brengen en te vergelijken. Daarbij zal het complex van feiten en/of omstandigheden dat tot het ontstaan van het instituut monarchie heeft geleid als kerncasus worden beschouwd. Met het uiteindelijke doel om deze casus op basis van zowel de constitutionele als de staatkundige en historische eigenschappen van de twee landen tegen het licht te houden. Zodoende moet uiteindelijk een onderbouwde uitspraak kunnen worden gedaan over de herkomst van de verschillen tussen de monarchieën in Nederland en België.

Om de constitutionele traditie van Nederland te begrijpen is het belangrijk om verder te kijken dan de grondwet van 1815. Een eerste experiment met een grondwet, namelijk de Bataafse Staatsregeling van 1798, kende al een verre gaande definiëring van de begrippen democratie, volkssoevereiniteit en monarchie. De historici Mart Rutjes en Marc Lerner behandelen deze begrippen op het Europese en

nationale vlak. Rutjes beschrijft de worsteling met het implementeren van deze drie begrippen in de nieuwe staatsvorm bij het stichten van de Bataafse Republiek. Hij benoemt dat het kiezen van bestuurders volgens de Bataven noodzaak was. Een pure volkssoevereiniteit, waarbij alle macht daadwerkelijk bij het volk berustte, zou in Nederland namelijk onmogelijk succesvol kunnen zijn aangezien hiervoor een directe democratie vereist was. Deze directe democratie, waarbij het volk direct invloed uitoefende op het bestuur, zou leiden tot chaos die als ongewenst gevolg het ontstaan van een monarchie zou hebben.¹ Aangezien dit juist iets was wat vermeden moest worden, werd in de Bataafse Staatsregeling een compromis vastgelegd. De soevereiniteit zou berusten bij het volk, maar kon op zijn beurt niet worden uitgeoefend door het volk. Voor deze uitoefening was een gekozen volksvertegenwoordiging vereist die zou garanderen dat de soevereiniteit niet zou leiden tot de gevreesde chaos.² De omstandigheid dat dit compromis nodig was om revolutionaire ideeën, zoals volkssoevereiniteit, te implementeren in een grondwet geeft weer dat concepten die voortvloeiden uit de Franse revolutie niet naadloos aansluiten op de nationale traditie in landen op zich. Dit idee komt overeen met de beschrijving van laat 18^e-eeuwse republieken door Lerner. Volgens hem is de invloed van de ontwikkelingen in Frankrijk op Europese revoluties, hoewel hij deze erkent als belangrijke katalysator, niet altijd bepalend geweest voor de uiteindelijke uitvoering van republikeinse ideeën. Als voorbeeld worden Nederland en Zwitserland genoemd die respectievelijk de Bataafse en Helvetische revolutie doormaken op basis van Franse invloeden. Beide landen hebben echter ook een belangrijke eigen republikeinse traditie en hoewel de Franse revolutie de ontwikkeling van deze traditie zeker aanwakkerde moet volgens Lerner ook onderzoek worden gedaan naar de revolutionaire karakteristieken en tradities op nationaal niveau. Dit is volgens hem cruciaal om de geopolitieke tendensen op Europees niveau goed te interpreteren.³

De historici Niek van Sas, Mark Beyen en Henk te Velde hebben voortgeborduurd op deze suggestie van Lerner voor vervolgonderzoek. In hun werken gaan zij dieper in op het binnenlandse karakter van het republikeinisme. Volgens Van Sas speelt dit karakter een grote rol bij het ontstaan van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De keuze voor vorstelijke soevereiniteit in de grondwet van 1815 kwam volgens Van Sas voort uit de negatieve connotatie die volkssoevereiniteit had gekregen na de Bataafse Republiek. Een andere belangrijke factor bij het ontstaan van deze grondwet was echter de inbreng van de Zuidelijke Nederlanden. Hierdoor kwamen enkele republikeinse ideeën, zoals het tweekamerstelsel, toch in de grondwet van 1815.⁴ Dat deze grondwet een samenstelling was van traditionele concepten zoals vorstelijke soevereiniteit en

¹ M. Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen. Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801*, (Nijmegen 2012), p.78-80.

² Ibidem, p.82.

³ M.H. Lerner, "Radical Elements and Attempted Revolutions in the Late-18th-Century Republics." *The Republican Alternative: The Netherlands and Switzerland Compared*, edited by André Holenstein et al., (Amsterdam 2008), p.301.

⁴ N.C.F. van Sas, 'De representatieve fictie. Politieke vertegenwoordiging tussen oude orde en moderniteit', *BMGN* 120 (2005) afl. 3, p.403.

nieuwe republikeinse ideeën kwam tevens door de bedoeling om de grondwet meer legitimiteit te geven. Er is bewust voor gekozen om de constitutie te baseren op oude concepten om de grondwet traditioneel over te laten komen. Hiervoor werd gebruik gemaakt van andere Europese constituties en werden zelfs delen van de Bataafse grondwet hergebruikt.⁵ Een belangrijke aanmerking die Van Sas hierbij maakt is dat tijdens en voor 1815 al belangrijke Belgische revolutionaire ideeën speelden, zoals onder andere blijkt uit het invoeren van een tweekamerstelsel. Volgens Van Sas is het te kort door de bocht om de Belgische nationale traditie te onderzoeken vanaf de revolutie in 1830.⁶ Deze tweedeling tussen het meer revolutionair georiënteerde Zuiden en het meer traditioneel georiënteerde Noorden wordt benadrukt door Beyen en Te Velde. Volgens deze auteurs heeft dit verschil tussen het revolutionaire Zuiden en het traditionele Noorden van de Verenigde Nederlanden het verschil veroorzaakt tussen de benaming van de volksvertegenwoordiging. In Nederland spreekt men sinds 1815 van de Staten Generaal, om continuïteit te symboliseren met de Republiek. In België spreekt men vanaf 1831 van *Les Chambres* om juist het vernieuwende revolutionaire concept van het tweekamerstelsel te benadrukken.⁷

De Noordelijke Nederlanden hadden zelf echter ook een belangrijke republikeinse traditie die het voor een traditioneel monarch niet makkelijk maakte om zich te vestigen. De contradictie tussen een republiek, waarin het volk de hoogste macht is, en een traditionele monarchie, waarbij de koning regeert bij gratie Gods, wordt duidelijk wanneer Lodewijk Napoleon wordt geïnstalleerd als koning van Holland.⁸ Cultuur en rechtswetenschapper Martijn van der Burg beschrijft hoe Lodewijk Napoleon bij het instaleren van zijn theocratische monarchie stuitte op verzet van de Bataafse republikeinen. Deze worsteling met een traditioneel koningschap warmde de Noordelijke Nederlanden volgens Van der Burg alvast op voor de terugkeer van de prins van Oranje en zijn aanstelling als soeverein vorst. Dit, gecombineerd met de geallieerde wens om met het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden een machtsblok te creëren aan de noordgrens van Frankrijk, vormt volgens Van der Burg een belangrijke basis voor de soevereiniteit van Willem I, aangezien de Noordelijke republikeinen al gewend waren aan het vormen van een compromis. Een belangrijke vraag die hij zich stelt is of Willem I deze positie had kunnen verwerven en vasthouden indien door Lodewijk Napoleon niet reeds de basis was gelegd voor een traditionele monarchie.⁹

Soortgelijke vragen worden gesteld door de historici Peter Rietbergen en Tom Verschaffel en de rechtshistoricus Ulrike Müßig. Rietbergen en Verschaffel leggen zodoende België onder de loep. In het kader van het samenvoegen van Nederland

⁵ Van Sas, *De representatieve fictie*, p.398.

⁶ *Ibidem*, p.402-403.

⁷ M. Beyen & H. te Velde, 'Passion and Reason. Modern Parliaments in the Low Countries', in: Pasi Ihalainen, Cornelia Ilie, Kari Palonen (red.), *Parliament and Parliamentarism. A comparative history of a European concept*, (New York/Oxford 2016), p.82-83.

⁸ M. van der Burg (2010) *Transforming the Dutch Republic into the Kingdom of Holland: the Netherlands between Republicanism and Monarchy (1795–1815)*, *European Review of History—Revue européenne d'histoire*, 17:2, p.161-162.

⁹ *Ibidem*, p.164.

en België onder Willem I, vragen deze auteurs zich af waar de basis kan worden geplaatst voor het Belgische nationale besef. Een belangrijke suggestie voor vervolgonderzoek is volgens hen om te kijken hoe belangrijk de eerdere Belgische constituties en republikeinse ideeën van voor 1815 zijn voor het Belgisch patriotisme.¹⁰ Het belang van het plaatsen van deze nationale ontwikkelingen in het grotere internationale kader wordt benoemd door Müßig. Volgens haar is het cruciaal om de parlementaire ontwikkelingen in verschillende landen ook met elkaar in verband te brengen. Zo beschrijft zij vergelijkbare parlementaire ontwikkelingen in Frankrijk, België en Engeland omstreeks 1830.¹¹ Een voorbeeld hiervan is volgens haar dat in Engeland de vraag ontstaat naar een uitbreiding van het stemrecht wanneer zich in 1830 revoluties voltrekken in Frankrijk en België. Deze internationale invloeden benadrukken volgens Müßig het belang van de politieke vergelijking tussen de ontwikkelingen in verschillende landen.¹² Het belang van een dergelijke vergelijking wordt nogmaals duidelijk wanneer men het boek *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen* van Jacques Baartmans bekijkt. In dit werk wordt duidelijk hoe de Nederlandse en Belgische politiek reeds voor 1815 sterk vervlochten waren door, bijvoorbeeld, de aanwezigheid van Nederlandse Patriotten bij een vroege Belgische republikeinse revolutie, de Brabantse Omwenteling. Baartmans stelt dat het belang van de geschriften van deze Patriotten in het kader van de geschiedschrijving van de revolutionaire bewegingen in de 18^e eeuw niet ontkent kan worden.¹³ De invloed van de patriottische geschriften op de staatsvorming van Nederland en België is een voorbeeld van de internationale beïnvloeding waarop Müßig doelde.

Het is relevant om bij het onderzoek van de staatkundige geschiedenis van Nederland en België de internationale invloeden binnen het Europese geopolitieke kader te betrekken. Tot het creëren van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden is immers besloten op het Congres van Wenen. Er zijn echter meer omstandigheden aan te wijzen waar uit blijkt dat Nederland en België tussen 1815 en 1830 ondergeschikt waren aan de Europese grootmachten. De historici Wilfried Uitterhoeve, Gita Deneckere en Remieg Aerts bespreken onder andere de vormgeving van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden tegen de achtergrond van het Congres van Wenen. In zijn boek *Een innige vereeniging* beschrijft Uitterhoeve de samenvoeging van Nederland en België. Hierbij staat hij ook stil bij het Europa van voor, tijdens en na de Napoleontische periode, aangezien Europa in deze periode onderhevig was aan grote veranderingen. Uitterhoeve benoemt dat onder Napoleon de kaart van Europa al grondig was gewijzigd en de geallieerde mogendheden vanaf 1814 moesten beslissen hoe het werelddeel opnieuw moest worden ingericht. Onder deze mogendheden was er consensus over enkele punten.

¹⁰ P. Rietbergen & T. Verschaffel, *De erfenis van 1830*, (Leuven 2006), p.51.

¹¹ U. Müßig, (2011), "L'ouverture Du Mouvement Constitutionnel Après 1830: À La Recherche D'un Équilibre Entre La Souveraineté Monarchique Et La Souveraineté Populaire." *Legal History Review* 79 (3-4), p.490.

¹² Ibidem, p.501.

¹³ J.J.M. Baartmans, *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen: Geschriften Van Noord-Nederlandse Patriotten in De Oostenrijkse Nederlanden, 1787-1792*, (Nijmegen 2001), p.13.

Zo moest er een zekere mate van machtsevenwicht komen in Europa. In dat kader werd het van belang geacht dat Frankrijk werd omringd door landen die sterk genoeg waren om tegengewicht te bieden aan de Franse expansiedrang.¹⁴ Een ander belangrijk uitgangspunt van het congres was dat de macht in deze gebalanceerde staten terug moest keren in handen van oude monarchieën of in handen moest komen van nieuwe monarchieën. Kortweg hield dit dus in dat er in Europa een scala aan monarchieën werd gereconstrueerd of, indien nodig, werd gecreëerd. De monarchen die de macht kregen in deze landen hadden de vrijheid om zelf te bepalen in welke mate van moderniteit zij wilden regeren. Voor Nederland en België hield dit in dat zij verenigd zouden worden als een koninkrijk onder Willem I die als vorst relatief veel invloed had. Dit was, anno 1815, in overeenstemming met de Europese tendens.¹⁵ Aerts en Deneckere beschrijven eenzelfde ontwikkeling en zien eenzelfde rechtvaardiging voor het ontstaan van het koninkrijk. Zij benoemen daarbij wel dat er omstreeks 1813 geen beweging was die van onderuit de vereniging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden nastreefde. Er was bijvoorbeeld geen opstand of revolutie om de nieuwe staat te rechtvaardigen. Volgens Aerts en Deneckere wordt het ontstaan van België daardoor vaak gezien als een kunstmatige constructie, terwijl Nederland juist een historisch verklaarbare eenheid lijkt te vormen.¹⁶ Dit contrasteert echter met het idee van de Belgische republikeinse traditie van voor 1815 die Rietbergen en Verschaffel beschrijven.

De historicus Els Witte gaat net als Uitterhoeve, Deneckere en Aerts in op de constructie van België. In haar boek *De constructie van België* bespreekt zij vooral de ontstaansgeschiedenis van België als zelfstandige natie vanaf 1828. Op dit vlak benadrukt Witte ook de internationale invloeden als zijnde cruciaal voor het uiteenvallen van het koninkrijk. De landen die Nederland en België omstreeks 1814 hadden verenigd kiezen ca 15 jaar later ook voor de Belgische onafhankelijkheid. Groot Brittannië wil daarmee voorkomen dat België onder Franse invloed komt en Pruisen is bang voor oorlog met Frankrijk als het partij kiest voor Willem I.¹⁷ In zowel het geval van de vereniging van het koninkrijk als het uiteenvallen ervan moeten dus Europese ontwikkelingen in ogenschouw worden genomen.

Uit voorgaande literair kader komen enkele duidelijke scheidslijnen naar voren die de besproken auteurs opdelen in vier groepen. Om te beginnen bespreken Rutjes en Lerner het belang van onderzoek naar de nationale grondslag van republikeinisme in specifieke landen. Volgens hen is het namelijk te kort door de bocht om de oorsprong van het republikeinisme louter te zoeken in de Franse revolutie, hoewel zij deze revolutie wel erkennen als belangrijke katalysator. Met dit idee wordt verder gegaan door Van Sas, Beyen en Te Velde. Zij bespreken onder andere de invloeden die de Zuidelijke Nederlanden hebben gehad op de staatsvorming van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, de doorwerking van de staatkundige veranderingen uit de Bataafse periode, maar ook de continuïteit met de

¹⁴ W. Uitterhoeve, *Een innige Vereeniging*, (Nijmegen 2015), p.13-14.

¹⁵ Ibidem, p.14.

¹⁶ G. Deneckere, en R. Aerts, *Het (on)verenigd koninkrijk*, (Rekkem 2015), p.25.

¹⁷ E. Witte, *De constructie van België*, (Leuven 2006), p.73-76.

republiek die een belangrijke rol speelde voor de Nederlanden. Het belang van het vergelijken van deze nationale karakteristieken op een internationaal niveau wordt vervolgens benadrukt door Rietbergen, Verschaffel en Müßig. Volgens hen is het erg belangrijk om bijvoorbeeld onderzoek te doen naar de herkomst van het Belgische nationale besef, maar moet hierbij ook gekeken worden naar de invloeden die Europese landen op elkaar uitoefenen op dit vlak, een werking die duidelijk naar voren komt in het werk van Baartmans. Deze werking wordt extra duidelijk wanneer wordt gekeken naar de beschrijving van Uitterhoeve, Deneckere en Aerts over het samenstellen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en wat Witte schrijft over het uiteenvallen hiervan. Cruciaal is namelijk dat de vorming van het koninkrijk en het uitéenvallen daarvan slechts 15 jaar later onderhevig waren aan verschillende Europese invloeden en ontwikkelingen. Op basis van primair brononderzoek in combinatie met het werk van de verschillende auteurs die in dit onderzoek zullen worden aangehaald, zal in de komende hoofdstukken moeten blijken op welke manier de verschillende constitutionele en politieke tendensen in België en Nederland van invloed zijn geweest op de positie van de monarchen in deze landen.

Om een goed inzicht te krijgen in zowel de nationale achtergronden als de internationale invloeden die betrokken waren bij de staatsvorming van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden zijn binnen dit onderzoek verschillende kaders aangebracht. Op de eerste plaats is besloten om de positie van de koning centraal te stellen. Hiervoor is gekozen omdat tijdens de post Napoleontische reconstructie van Europa het instaleren van een monarchie in de Nederlanden een belangrijk uitgangspunt was, en omdat de constitutionele monarchie tot op de dag van vandaag een belangrijke staatkundige overeenkomst is tussen Nederland en België. Om op het vlak van de monarchie op zijn beurt een kader aan te brengen is gekozen om bij het doen van onderzoek de focus te leggen op de positie van de koning in Nederland en België tussen 1815 en 1830. Deze focus zal gebaseerd zijn op het doorgronden van de toonaangevende binnenlandse en buitenlandse factoren die invloed uitoefenden op de formatie van de monarchieën. Hieruit vloeit de vraag voort welke nationale en internationale tendensen hebben bijgedragen aan de verschillende constitutionele posities van de koning in Nederland en België tussen 1815 en 1830.

Deze vraag zal beantwoord worden door Nederland en België op basis van drie verschillende thema's te vergelijken die in drie individuele hoofdstukken besproken zullen worden. Het eerste hoofdstuk zal ingaan op de verschillende constitutionele tradities die Nederland, België en het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden rijk zijn. In het tweede hoofdstuk zal worden gekeken naar de verschillende republikeinse tradities die een rol speelden binnen het staatsvormingsproces in beide landen. In het derde en laatste hoofdstuk zal worden gekeken welke staatkundige overwegingen centraal stonden bij het vormgeven van de Nederlandse en uiteindelijk ook de Belgische monarchie tussen 1815 en 1830. Binnen deze hoofdstukken zal een verschillende aanpak worden toegepast. In het eerste hoofdstuk betreffende de constitutionele tradities zal vooral gebruik worden gemaakt van secundaire literatuur. Het belangrijkste doel binnen dit hoofdstuk is om grondig en overzichtelijk in kaart te brengen welke constitutionele tendensen

toonaangevend zijn binnen de geschiedenis van Nederland en België afzonderlijk. Daarnaast is het binnen dit hoofdstuk ook belangrijk om inzichtelijk te maken hoe deze tendensen conformeren en contrasteren op het moment dat België en Nederland samengevoegd worden tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. In het tweede hoofdstuk is het de bedoeling dat specifiek de republikeinse tradities van Nederland en België onder de loep worden gelegd. Dit is een concretisering van het eerste hoofdstuk waarbij primaire bronnen zullen worden betrokken omtrent de republikeinse voorgeschiedenis. Hierbij kan gedacht worden aan stukken uit de Bataafse tijd voor Nederland en uit de Brabantse Omwenteling voor België. In het derde en laatste hoofdstuk zal al het voorgaande in verband worden gebracht met de overwegingen die in Nederland en België centraal stonden bij het vormgeven van de monarchie. Hierbinnen staan twee momenten in de geschiedenis centraal, namelijk het moment in 1815 dat Nederland en België onder een koning vallen en de periode in de aanloop naar 1831. Het moment dat er officieel twee koninkrijken ontstaan. Om deze overwegingen goed weer te geven zal gebruik worden gemaakt van divers bronmateriaal, zoals briefwisselingen, uitspraken van betrokken staatslieden en verslagen van vergaderingen.

Vervlochten, maar niet verbonden

Een belangrijke overeenkomst tussen de Nederlandse en de Belgische monarchie is dat beiden relatief jong zijn. In Nederland is van 2013 tot 2015 het jubileum van 200 jaar koningshuis gevierd en de Belgische monarchie is nog bijna 20 jaar jonger. Hoewel dit mogelijk een lange traditie lijkt valt deze in het niet als bijvoorbeeld wordt gekeken naar het Britse koningshuis. Met enige nuances kan er een continue lijn van bijna 1000 jaar worden getrokken naar Willem de Veroveraar die in 1066 koning werd van Engeland. Een traditie van 200 jaar wordt nog meer gerelativeerd als men zich realiseert dat de huidige Britse vorst, Elisabeth II, zelf al bijna 100 jaar oud is. De conclusie mag duidelijk zijn. Nederland en België zijn nieuwkomers in de monarchale wereld. Een vergelijking van beide landen waarbij de monarchie als een bestendige staatsvorm wordt beschouwd is niet te verantwoorden. Zeker gezien de omstandigheid dat Europa uit de roerige Franse tijd kwam op het moment dat het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden werd vormgegeven. Zowel Nederland als het gebied dat later België zou gaan heten, hebben voor en tijdens deze roerige periode enkele belangrijke ontwikkelingen doorgemaakt die cruciaal zijn om de staatsvorming in beide landen te begrijpen. Overwegingen van de staatslieden die tussen 1814 en 1830 betrokken waren bij het vormgeven van de monarchieën in Nederland en België, kwamen onder andere voort uit de constitutionele tradities van beiden landen. Het in kaart brengen en vergelijken van deze tradities staat centraal in dit hoofdstuk. Dit zal gedaan worden op basis van verschillende werken. Op de eerste plaats zal gebruik worden gemaakt van het boek *Revolutions without Borders* van historicus Janet Polasky. In dit boek beschrijft zij de revoluties in onder andere Europa en Amerika en de verbanden onderling. Op de tweede plaats zal gebruik worden gemaakt van het boek *De Staatsregeling voor het Bataafse Volk* een primaire bron waarbij de historicus Joost Rosendaal een inleiding uit hedendaags perspectief heeft geschreven. Op de derde plaats komt het boek *La Revolution Française et la Flandre* waarin verscheidene auteurs onder redactie van de historici Jan Craeybeckx en Frank Scheelings in verschillende stukken schrijven over diverse opstanden in België in de periode na de Franse Revolutie. Op de vierde plaats zal gebruik worden gemaakt van het werk *Een innige Vereeniging* van de historicus Wilfried Uitterhoeve om de samenkomst van de Nederlandse en Belgische constitutionele traditie te duiden. Tot slot zal door middel van het boek *Het (on)verenigd koninkrijk* van Remieg Aerts en Gita Deneckere worden weergegeven hoe de constitutionele tradities in Noord en Zuid effect hadden op de saamhorigheid in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Dat niet simpelweg gesteld kan worden dat de Franse revolutie de enige basis vormde voor staatkundige hervormingen in Europa is reeds vastgesteld door Marc Lerner. Als we dit uitgangspunt aannemen en verder teruggaan dan de Franse revolutie dan is een interessant startpunt van de Nederlandse constitutionele traditie te vinden in Amerika. De Nederlandse opstand tegen Filips II vormde namelijk in Amerikaanse revolutionaire pamfletten van, bijvoorbeeld, Thomas Paine een belangrijke motivering voor onafhankelijkheid. Uiteindelijk zou de Akte van

Verlatinghe ook een belangrijke bron zijn voor de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring. Hoewel de Republiek symbool stond voor het afzetten van een illegitieme monarch, was de verwachting niet dat de Nederlanders opnieuw in opstand zouden komen tegen hun, steeds meer als vorst regerende, stadhouder Willem V. Op dit punt is echter wel de eerste wrijving te merken binnen het staatsbestel van de Noordelijke Nederlanden.¹⁸ De historische legitimering van een nieuw bestuur was hierbij erg belangrijk. In pamfletten werden de voorouders gevierd die ooit de Spaanse tirannie hadden verdreven. De huidige stadhouder werd in dezelfde pamfletten afgeschilderd als slechts een zwakke representatie van zijn voorouders, met name Willem van Oranje.¹⁹ Uiteindelijk werd de stadhouder met behulp van de Fransen verdreven en ontstond er, in de vorm van de Bataafse Republiek, een nieuwe staat.²⁰ Hoewel deze nieuwe republiek ook legitimiteit haalde uit de geschiedenis, zoals blijkt uit de Bataafse naam, moest de grondwet modern worden. Het was tevens de eerste keer dat Nederland, of in dit geval de Bataafse Republiek, als een natie met een volk werd gedefinieerd. Deze eenheid zou uiteindelijk doorwerken naar de grondwet van 1814 waarin werd opgenomen dat de Staten-Generaal het gehele Nederlandse volk vertegenwoordigden. Een beginsel dat tot op de dag van vandaag geldt.²¹

De Bataafse Staatsregeling kan zodoende gezien worden als een eerste grondwet van Nederland en de vernieuwende tendens is duidelijk herkenbaar. Nieuw zijn, bijvoorbeeld, dat land en volk voor het eerst een staatsrechtelijke eenheid werden en dat alle mannelijke burgers van twintig jaar en ouder, die langer dan een jaar in de republiek woonden stemrecht kregen. Overigens werden zij die weigerden het bestuur van de stadhouder af te zweren, dienstboden en mensen die bankroet waren wel uitgesloten bij verkiezingen. Desalniettemin was de breedte van het stemrecht erg modern, wat een onderschrijving is van de volkssoevereiniteit. Deze soevereiniteit werd nog eens extra benadrukt, door de nieuwe Staatsregeling per referendum aan het Bataafse volk voor te leggen. De Staatsregeling bleek veel te omslachtig en middels het referendum werd deze door het volk verworpen.²² Het verwerpen van deze eerste Staatsregeling leidde tot een periode van instabiliteit in de Bataafse republiek waarbij radicale democraten uiteindelijk met behulp van Franse troepen een greep naar de macht deden. Toen de radicalen de nationale vergadering hadden overgenomen verbeterden zij de Staatsregeling die in 1797, tevens per referendum, werd aangenomen. Deze Staatsregeling trad in 1798 in werking als eerste grondwet van Nederland. Deze grondwet bleek een erg democratisch document en week op cruciale punten af van de Franse ideeën. De

¹⁸ J. Polasky, *Revolutions Without Borders*, (New Haven 2015), p.33.

¹⁹ Ibidem, p.31.

²⁰ J. Rosendaal, *Staatsregeling voor het Bataafsche volk 1798*, (Nijmegen 2005), p.15.

²¹ R. Aerts, 'Op gepaste afstand. De plaats van het parlement in de natievorming van de negentiende eeuw', in: C.C. van Baalen e.a. ed, *Jaarboek parlementaire geschiedenis 2007. De moeizame worsteling met de nationale identiteit*, (Amsterdam 2007), p.25.

²² Ibidem, p.13-18.

Bataafse staatslieden zouden een meer zelfstandige koers kunnen varen, onafhankelijk van de wensen van de Franse bondgenoot.²³

In dezelfde periode voltrekt zich in de Zuidelijke Nederlanden ook een constitutioneel proces dat, net als in het Noorden, reeds voor de Franse revolutie begon. De Zuidelijke Nederlanden vielen omstreeks 1787 nog steeds onder het gezag van de Habsburgers en stonden ook bekend als de Oostenrijkse Nederlanden. De Belgische provincies genoten van oudsher veel privileges en soevereine autoriteit bij het regeren van hun eigen gebieden. Deze rechten waren al eeuwen lang vastgelegd in de constituties van de negen Belgische provincies en deze constituties stonden garant voor een wederkerige relatie tussen vorst en volk. Het volk werd hierbij gerepresenteerd door de provinciale staten. De Oostenrijkse keizer Jozef II, besloot echter als 'heerser boven de wet' hervormingen door te voeren in het kader van centralisatie. Het volk, dat de Oostenrijkse vorst vooral zag als beschermheer, kon dit niet rijmen met hun privileges. Dat zorgde voor wrijving in de eerder genoemde wederkerig relatie.²⁴ Op 24 oktober 1789 besloten de Belgische provinciale staten om aan de Oostenrijkers de oorlog te verklaren. Deze oorlogsverklaring was opgenomen in het *Manifeste du peuple Brabançonne*. Hierin namen zij veel over uit de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring. In dit manifest werd het schenden van Belgische rechten gebrandmerkt als daad van tirannie door de Oostenrijkse keizer. Deze zou het Belgische volk hebben veroordeeld tot slavernij in plaats van zijn plicht als beschermheer daarvan te vervullen. Met eenzelfde claim als de Noordelijke Nederlanden eeuwen eerder hadden gedaan met de Akte van Verlatinghe, claimden de aanvoerders van de Brabantse Omwenteling hun vrijheden, religie, rechten en privileges te verdedigen.²⁵ Ondanks initiële Belgische successen tegen de Oostenrijkse troepen zorgde verdeeldheid onder de revolutionaire fracties ervoor dat reeds in november 1790 de Zuidelijke Nederlanden weer onder Oostenrijkse heerschappij werden gebracht. Binnen een jaar was de revolutie een halt toe geroepen.²⁶

Net als bij de Noordelijke Nederlanden ligt in de Zuidelijke Nederlanden het zoeken van overeenkomsten met de Franse revolutie voor de hand. In beide gevallen wordt het vorstelijk gezag afgedaan ter bevordering van moderne staatsvorming. Is dit echter wel de enige overeenkomst? De Brabantse Omwenteling kende niet het succes of de omvang van de Franse revolutie. Belangrijk is echter dat het faillissement van het feodaal systeem in zowel het geval van de Franse revolutie, als bij de Brabantse Omwenteling zorgt voor een crisis binnen de monarchie. Opvallend is ook de overeenkomst dat financiële hervormingen, die feitelijk neerkwamen op verhoging van de belastingdruk voor het volk, een grote rol speelde in beide revoluties.²⁷ Het herstel van de Oostenrijkse orde bleek echter niet

²³ Aerts, Op gepaste afstand, p.22-24.

²⁴ Polasky, *Revolutions Without Borders*, p.37.

²⁵ Ibidem, p.42.

²⁶ Ibidem, p.43.

²⁷ J. Craeybeckx, F. Scheelings & M. De Laet. *De Franse Revolutie en Vlaanderen: De Oostenrijkse Nederlanden Tussen Oud En Nieuw Régime = La Révolution Française Et La Flandre*, (Brussel 1990), p.170.

voldoende bescherming te bieden voor de Belgische provincies. In 1795 werden de Zuidelijke Nederlanden in zijn geheel door de oprukkende Fransen geannexeerd. Vanaf dat jaar zou België gedurende bijna een halve eeuw de speelbal zijn van de Europese grootmachten.²⁸

Het lot van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden gedurende de Napoleontische periode is cruciaal om het uiteindelijke samenvoegen van beiden landen te begrijpen. Voor beide landen speelden de plannen die de geallieerde mogendheden en daarvan vooral de Britten hadden met de Nederlanden een grote rol. Nog tijdens de oorlog met Napoleon ontstonden er in Londen plannen om bijvoorbeeld de Republiek uit te breiden. Zeker toen een vrede tussen Oostenrijk en Frankrijk bezegelde dat de Zuidelijke Nederlanden onder Frans gezag vielen werd duidelijk dat bij het eventuele wegvallen van Frankrijk de Nederlanden als geheel onder nieuwe legislatuur konden worden gebracht. Hoewel deze plannen nog erg onduidelijk waren legden deze de basis voor een staat waarin de Nederlanden, in ieder geval, deels verenigd zouden worden.²⁹ In 1814, terwijl de geallieerden nog strijd voerden tegen Napoleon, vond er reeds overleg plaats over afbakening en herordening van de toekomstige invloedsferen in Europa. Terwijl de frontlinie gestaag opschoof richting Parijs werd duidelijk dat de Oostenrijkers geen hernieuwde invloed in de Zuidelijke Nederlanden ambieerden en dat Pruisen vooral zijn macht in Duitsland wilde consolideren.³⁰ Volgens de Britse minister van Buitenlandse zaken Henry Robert Stewart, beter bekend als de burggraaf van Castlereagh, was het duidelijk dat tussen deze toekomstige mogendheden een bufferstaat moest ontstaan. Dat mede omdat de Britten weinig heil zagen in een uitbreiding van Pruisische invloed tot aan de Noordzee. De oplossing was volgens hem duidelijk: de Nederlandse staat moest aanzienlijk worden versterkt en uitgebreid, zonder zelf een te grote bedreiging te vormen voor de machtsbalans in Europa.³¹

Van meet af aan stond vast dat de Noordelijke Nederlanden de boventoon zouden voeren in de Nederlanden. Er was eerder sprake van het toevoegen van gebieden aan de Noordelijke Nederlanden dan het creëren van een nieuwe eenheidsstaat. Deze machtsverhouding blijkt duidelijk uit een brief van Gijsbert Karel van Hogendorp waarin hij zijn mening geeft over de positie van de Zuidelijke Nederlanden. Van Hogendorp stelt dat 'Als de Belgen genoeg energie zouden hebben gehad om op eigen kracht de Fransen te verjagen, Zouden ze het recht hebben gekregen om zelf over hun lot te beslissen.'³² Hoewel dit de Belgen tekort doet geeft het wel duidelijk de internationale geopolitieke gedachtegang weer omtrent de Nederlanden. De Noordelijke Nederlanden werden veronderstelt zichzelf te hebben bevrijd van Napoleon en hadden uiteindelijk meegevochten tegen Frankrijk. De Zuidelijke Nederlanden waren daarentegen door de geallieerden veroverd en hierdoor overgeleverd aan de genade van de coalitie, die op hand was

²⁸ Uitterhoeve, *Een innige Vereeniging*, p.20.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Witte, *De constructie van België*, p.73-76.

³¹ Uitterhoeve, *Een innige Vereeniging*, p.41.

³² Brief van Van Hogendorp aan Van Zuylen, 23 januari 1814, in: Uitterhoeve, *Een innige Vereeniging*, p.44.

van de prins van Oranje.³³ Naarmate duidelijker werd dat de Zuidelijke Nederlanden bij het Noorden zouden worden gevoegd prevaleerde onder de Zuidelijke staatslieden een visie waarbij vooral problemen werden voorzien in het geval van een Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Op het gebied van religie werd de scheiding tussen Katholiek en Protestants aangekaart en op het demografische vlak werden problemen voorzien omdat België significant meer inwoners had. Onder andere op basis van deze punten werd de stellige wens uitgesproken dat de Belgische gebieden weer teruggebracht zouden worden onder Oostenrijks gezag. De overwegend adellijke staatslieden pleitten tevens voor het herstellen van de oude constituties die bij de Brabantse Omwenteling zo fel waren verdedigd.¹ Zij zagen hier hun kans schoon om in het kielzog van de geallieerden, die de kaart van Europa opnieuw aan het ordenen waren, hun provinciale privileges opnieuw veilig te stellen. Zodoende kon de veiligheid van de provincies worden gegarandeerd onder Oostenrijks gezag, zonder opnieuw te hoeven vrezen voor 'een strijd tussen de troon, vrijheid en het recht' zoals de Brabantse Omwenteling in 1787 werd beschreven door Charles Lambert d'Outrepoint, een Vonckist.³⁴ De geallieerden legden de wensen van de Belgische adel echter naast zich neer en de Oostenrijkers benadrukte hierbij opnieuw dat hun rol was uitgespeeld in de Nederlanden. Een terugkeer naar het oude systeem was zodoende ondenkbaar en een vereniging van Noord en Zuid leek onafwendbaar.³⁵ Inmiddels voerde de prins van Oranje over een aanzienlijk deel van de Nederlanden het bewind als soeverein vorst. Maar ook hij kreeg tegenslagen te verwerken doordat de geallieerden de Europese kaart aan het hertekenen waren. Zo werd tijdens het congres van Wenen besloten dat Luxemburg geen onderdeel zou worden van de Nederlanden en dat de prins zijn Nassause erflanden verloor aan Pruisen. Ter compensatie werden echter veel van de andere wensen van de vorst vervuld, aangezien hij feitelijk soevereiniteit genoot over zowel de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden en zelfs Luxemburg door middel van een personele unie. De prins werd zodoende koning der Nederlanden en groothertog van Luxemburg.³⁶

De Noordelijke dominantie zou het Verenigd Koninkrijk tot het uiteenvallen hiervan parten blijven spelen. Het was een moderne natie, maar wel een natie die volledig van bovenaf was geconstrueerd. Zelfs onder de leden van de Staten-Generaal bestond het idee dat de natie die zij vertegenwoordigden, hoewel verenigd, uit twee wel erg verschillende nationaliteiten bestond. Gedurende het korte bestaan van het Verenigd Koninkrijk werd langzaam maar zeker duidelijk dat de nieuwe natie op politiek vlak alles behalve verenigd was. Het feit dat de Zuidelijke Nederlanden gedurende 20 jaar onder Franse heerschappij waren gevallen had zijn effect gehad op haar politieke cultuur. Aangezien het Zuiden veel sterker onder invloed had gestaan van het revolutionaire gedachtegoed dan de Noordelijke Nederlanden hadden de parlementariërs uit de Zuidelijke provincies een groter anti autocratisch

³³ Uitterhoeve, *Een innige Vereeniging*, p.44.

³⁴ Polasky, *Revolutions Without Borders*, p.36.

³⁵ Uitterhoeve, *Een innige Vereeniging*, p.50.

³⁶ *Ibidem*, p.116.

sentiment. Bovendien was de Franse periode een belangrijk leerproces geweest, wat de Zuidelijke parlementariërs de middelen bood om zich af te zetten tegen het dominante Noorden. Daarmee was de basis voor een splitsing gelegd.³⁷

De verschillende constitutionele tradities in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden blijken een belangrijk effect te hebben gehad op zowel het ontstaan van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden als het uiteenvallen daarvan. In de decennia voorafgaande aan hun vereniging valt op dat beide gebieden een eigen ontwikkeling doormaken op het staatkundige vlak. In zowel het Noorden als het Zuiden zet men zich af tegen de gevestigde orde, waarbij het gedachtegoed uit de Brabantse Omwenteling en Bataafse Revolutie een relevante positie inneemt in de geopolitieke tendens van het einde van de 18^e eeuw. Een cruciaal breekpunt is het moment waarop de Oostenrijkers de Belgische opstand onderdrukken en hun gezag in de Zuidelijke Nederlanden herstellen. Waar de Bataven succesvol hun individuele constitutionele proces voortzetten en de Staatsregeling van 1798 gezien kan worden als de eerste Nederlandse grondwet, boeken de Belgen minder vooruitgang. Het Belgische constitutionele proces wordt hier aan de vooravond van de Napoleontische periode onderbroken waardoor de belangen van de Zuidelijke Nederlanden aan de onderhandelingstafel ondervertegenwoordigd zijn op het moment dat de Fransen het onderspit delven. De Belgische gebieden waren hierdoor overgeleverd aan een nieuwe machtsbalans die door de geallieerden werd vormgegeven. Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden moest als bufferstaat deze balans in Europa waarborgen, maar ironisch genoeg werden juist door de vereniging van Nederland en België de ontstane scheidslijnen tussen de twee naties en volkeren duidelijk. Waar de Brabantse Omwenteling nog sterk overeenkomsten vertoonde met het Nederlandse gedachtegoed uit de opstand tegen Spanje en in zekere mate ook met het gedachtegoed van De Republiek en de Patriotten, was door het mislukken van deze omwenteling de scheiding beslecht. België kwam veel sterker onder Franse invloed en zou haar individuele constitutionele proces pas vanaf 1830 voort kunnen zetten. De Noordelijke Nederlanden daarentegen kregen binnen de Franse invloedssfeer meer ruimte om zichzelf te ontwikkelen, waardoor de geest van de natie bewaard bleef tot aan de onderhandelingstafel in Wenen en uiteindelijk het verdrag van Chaumont. Hoewel de constitutionele tradities een erg vergelijkbare oorsprong hebben, is de ontwikkeling en het tijdspad van deze ontwikkelingen dusdanig verschillend dat België en Nederland op constitutioneel vlak al uit elkaar waren gegroeid voordat zij werden verenigd.

³⁷ Rietbergen & Verschaffel, *De erfenis van 1830*, p.37.

Republikeinse connecties tussen Noord en Zuid

In het vorige hoofdstuk is duidelijk geworden dat zich tijdens de laatste decennia van de 18^e eeuw, zowel in de Noordelijke als in de Zuidelijke Nederlanden, initieel vergelijkbare constitutionele processen voltrokken. Deze processen zouden echter verschillende resultaten hebben. In Nederland leidde de Bataafse Revolutie tot een relatief autonoom republikeins staatsvormingsproces. In België leidde de Brabantse Omwenteling niet tot staatkundige autonomie. Tevens is gebleken dat dit verschil tussen de gevolgen van deze processen grote invloed had op zowel de vorming als het voortbestaan van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Deze invloed werd verder versterkt doordat de Noordelijke Nederlanden in deze processen als autonome speler werden gezien en de Zuidelijke Nederlanden werden beschouwd als op de Fransen veroverd gebied. Dat België hierdoor onder Nederlandse invloed kwam doet echter geen afbreuk aan het historisch belang van de Brabantse Omwenteling als bron van Belgische republikeinse ideeën. Om die reden zal in dit hoofdstuk dieper worden ingegaan op de republikeinse geschiedenis van de Nederlanden als geheel en de doorwerking van deze ideeën in de staatsvormingsprocessen van 1814 en 1830. Om Noord en Zuid op dit vlak samen te brengen zal gebruik worden gemaakt van verschillende primaire bronnen die worden ondersteunt met secundaire literatuur. Op de eerste plaats zal worden gekeken naar het Manifeste du Peuple Brabancon, de Traité d'union des Provinces Beligiques van 11 januari 1790 en de republikeinse beginselen die hierin naar voren komen. Vervolgens zal hetzelfde worden gedaan met het pamflet 'Aan het volk van Nederland' van Joan Derk van der Capellen tot den Pol en de Bataafse Staatsregeling. Tevens zal gebruik worden gemaakt van enkele uitspraken die Nederlandse Patriotten in ballingschap hebben gedaan over de Brabantse revolutionairen. Dit vooral om de verschillen en overeenkomsten in denkwijze tussen Noord en Zuid inzichtelijk te maken. Op basis van de verschillen en overeenkomsten zal vervolgens worden gekeken hoe de republikeinse waarden vanuit respectievelijk de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden hun weg hebben gevonden naar de staatsvorming van Nederland en België. Daardoor kan vastgesteld worden welke verschillende republikeinse kernwaarden uit de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden ten grondslag lagen aan de staatsvorming van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden.

Het begin van Nederland als natie is sterk verbonden met de ontstaansgeschiedenis van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Met de Akte van Verlatinghe en de daaropvolgende langdurige periode van onafhankelijkheid, werd de basis voor het huidige Nederland gelegd. Tevens kan met enige nuances worden gesteld dat toen ook voor het eerst republikeinse ideeën van toepassing waren binnen de Nederlandse staatsvorm. Opvallend genoeg is dit ook het moment dat de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden voor het eerst gescheiden worden. De Zuidelijke Nederlanden zouden na deze scheiding nog zeker twee eeuwen onder Habsburgs gezag blijven. De vraag die vervolgens opkomt, is of er

een vergelijkbaar specifiek moment kan worden aangewezen als begin van België als natie. Zoals gesteld wordt door Niek van Sas is het te kort door de bocht om 1830 aan te houden als begin van de Belgische nationale identiteit.³⁸ Het vinden van een punt in de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden dat wel recht doet aan de Belgische nationale identiteit is een belangrijke eerste stap. In dit onderzoek zal hiervoor de Brabantse Omwenteling als bepalende ontwikkeling worden beschouwd.

Er zijn overtuigende argumenten aan te voeren om de Brabantse Omwenteling te duiden als het begin van de Belgische nationale identiteit. De 'Brabantse Omwenteling', of in het Frans 'Révolution Brabançonne' leidde, zoals in het eerste hoofdstuk is beschreven, niet tot een langdurige onafhankelijkheid van de Oostenrijkse keizer. Het is echter wel bijzonder relevant om te zien welke republikeinse ideeën centraal stonden binnen deze omwenteling en hoe deze ideeën werden beschreven. Het Manifest du Peuple Brabançonne is een van de eerste documenten waarin duidelijk wordt gemaakt welke kernwaarden centraal staan binnen de Brabantse Omwenteling. De eerste zin na het openingswoord van dit manifest luidt als volgt:

*'Comme nous nous sommes trouvés dans la dure nécessité de déclarer l'Empereur Joseph II, duc de Lothier, de Brabant et de Limbourg, déchu de la souveraineté des domaines, de hauteurs et prérogatives desdits pays ; il est de notre devoir indésinable d'exhorter et de recommander à tous en général, et à un chacun en particulier, de concourir au bien-être commun et au salut de patrie; en conséquence, nous défendons très expressément à qui que ce soit, de se liguier avec ceux du gouvernement du ci-devant duc, ou avec le ci-devant duc Lui-même, sous peine d'être punis comme ennemis de la patrie.'*³⁹

Twee belangrijke punten komen hier duidelijk naar voren. Op de eerste plaats wordt de soevereiniteit over enkele Vlaamse gebieden afgenomen van de Oostenrijkse keizer. Op de tweede plaats wordt er gesproken over de plichten van de bevolking jegens het land. Samenwerking met de voormalige keizer wordt op basis hiervan verboden en afgedaan als landverraad. De eerste blauwdruk van een Belgische staat lag hiermee op de tekentafel, iets wat vandaag de dag nog steeds te zien is aan de naam van het Belgische volkslied, de Brabançonne. Een volgende belangrijke stap binnen de Brabantse Omwenteling was het consolideren van de onafhankelijk verklaarde provincies. Op 11 januari 1790 werd, ten einde dit te bereiken, het Traité d'union des Provinces Beligiques gesloten. In artikel I van dit verdrag werd bepaald dat 'alle Belgische provincies verenigd en geconfedereerd waren als de Verenigde staten van België.'⁴⁰ In artikel II wordt tevens duidelijk gemaakt dat de soevereine

³⁸ Van Sas, De representatieve fictie, p.402-403.

³⁹ H.C.N. van der Noot Manifest du peuple Brabançonne, (1798), van: <http://www.1789-1815.com/manifeste.htm>.

⁴⁰ Traité d'union des Provinces Beligiques, (1790), artikel I van: http://www.1789-1815.com/traite_belgique.htm.

macht van de provincies wordt geconcentreerd in een congres waarin alle provincies waren vertegenwoordigd. Voluit luidde artikel II:

*'II. Ces provinces mettent en commun, unissent et concentrent la puissance souveraine, laquelle elles bornent toutefois et restreignent aux objets suivants : à celui d'une défense commune ; au pouvoir de faire la paix et la guerre, et par conséquent à la levée et l'entretien d'une armée nationale, ainsi qu'à ordonner, faire construire et entretenir les fortifications nécessaires ; à contracter des alliances, tant offensives que défensives, avec les puissances étrangères ; à nommer, envoyer et recevoir des résidents ou ambassadeurs et autres agents quelconques ; le tout par l'autorité seule de la puissance ainsi concentrée, et sans aucun recours aux provinces respectives. L'on est convenu de l'influence que chaque province, par ses députés, aura dans les délibérations sur les objets repris dans le présent traité.'*⁴¹

Opvallend is de nuance die van toepassing is bij het definiëren van de soevereiniteit van het congres. Deze soevereine macht wordt vrijwel direct beperkt tot het buitenlandbeleid en defensie. Hieruit blijkt dat de Belgische provincies grote onafhankelijkheid genoten binnen deze nieuwe nationale constructie. Dit wordt nog eens benadrukt in artikel VII:

*'VII. Chaque province retient et se réserve tous les autres droits de souveraineté, sa législation, sa liberté, son indépendance ; tous les pouvoirs enfin, juridiction et droits quelconques qui ne sont pas expressément mis en commun et délégués au Congrès souverain.'*⁴²

Hier wordt duidelijk dat de provincies grote autonomie genieten en eigenlijk over alle zaken die niet expliciet zijn overgedragen aan het soevereine congres zelf jurisdictie hebben. Dit is niet vreemd aangezien een belangrijke beweegreden voor de Brabantse Omwenteling het beleid van de Oostenrijkse Keizer was waarmee hij de privileges van de provincies ondermijnde.⁴³ Enkele andere opvallende artikelen zijn artikel IV, waarin wordt duidelijk gemaakt dat de natie sterk verbonden was met het Katholieke geloof, artikel IX, waarin wordt vastgelegd dat de provincies verplicht zijn elkaar te helpen bij een aanval van een buitenlandse vijand en artikel XI waarin wordt vastgesteld dat de verbintenis, zoals deze is beschreven in het verdrag, eeuwigdurend en onherroepelijk is.⁴⁴ De verbintenis bleek vervolgens net zo min 'eeuwig' als 'onherroepelijk' doordat het Oostenrijkse gezag reeds in november van 1790 werd hersteld.⁴⁵ Een moderne Belgische staat met een confederatieve staatsvorm is vervolgens nooit teruggekeerd op het Europese toneel.

⁴¹ Traité d'union des Provinces Belges, artikel II.

⁴² Ibidem, artikel VII.

⁴³ Polasky, *Revolutions Without Borders*, p.37.

⁴⁴ Traité d'union des Provinces Belges, artikel IV, IX & XI.

⁴⁵ Polasky, *Revolutions Without Borders*, p.43.

In de Noordelijke Nederlanden voltrok zich enkele jaren eerder een vergelijkbaar proces waarbij een groepering, de Patriotten, zich afzette tegen het gevestigde bestuur van de stadhouder en de Staten-Generaal. In het welbekende pamflet, *Aan het volk van Nederland*, dat destijds anoniem werd uitgegeven, wordt duidelijk gemaakt hoe de Republiek naar moderne republikeinse idealen hervormd zou moeten worden. De auteur, waarvan wij nu weten dat dit Joan Derk van der Capellen tot den Pol was, probeerde aan de hand van allerlei voorbeelden uit te leggen dat de Republiek der Verenigde Nederlanden in werkelijkheid geregeerd wordt door een soeverein stadhouder. Zo stelt hij in vergelijking met Engeland:

*'Toen Cromwell dan het heft in handen gekregen had, regeerde hij veel soevereiner dan de vorige koningen, doch om het volk zand in de ogen te strooien, onthield hij zich er wijselijk van de titel van koning aan te nemen. Zo bedriegen zij, die naar de soevereiniteit staan, de goegemeente! Zo wordt onze Prins ook maar Stadhouder genoemd, hoewel hij waarachtig wel onze soevereine heer is!'*⁴⁶

Van der Capellen tot den Pol probeert duidelijk te maken dat de titel van koning niet een voorwaarde is om te kunnen regeren met een grote mate van soevereiniteit. De positie van stadhouder is volgens hem door de geschiedenis heen vergelijkbaar geworden met de positie van een soevereine koning. Op basis van soortgelijke historische vergelijkingen en voorbeelden moet duidelijk worden dat vernieuwing nodig is om de vrijheden in het land veilig te stellen. De prins van Oranje staat dit in de weg zo stelt hij:

*'De Prins – zo hebt ge gezien – is volkomen meester in onze gehele Republiek. De Staten van verreweg de meeste provincies, de vergadering van Hun HoogMogenden in den Haag, de Raad van State en de admiraliteiten hangen volkomen van hem af. Alleen in Friesland (omdat daar het volk ook wat te zeggen heeft) evenals in Amsterdam (omdat hij daar de regering niet kiest) kan hij nog niet alles naar zijn zin krijgen.'*⁴⁷

Even later vervolgt hij:

'Verzamelt U elk in Uw steden en ten plattelande in Uw dorpen. Komt vreedzaam bijeen, en kiest uit Uw midden een matig aantal goede, deugdzame, vrome mannen; kiest goede patriotten, waarop gij vertrouwen kunt. Zendt dezen als Uw gecommiteerden naar die plaatsen, waar de Staten van Uw verschillende provincies vergaderen en beveelt hun, dat zij zodra mogelijk bij elkander komen om uit naam en op het gezag dezer natie, met en naast de Staten van elke provincie een nauwkeurig onderzoek te doen naar de redenen van de verregaande traagheid en slapheid waarmee de bescherming van het land tegen een geduchte en vooral actieve vijand

⁴⁶ J.D. van der Capellen tot den Pol, *Aan het volk van Nederland*, (1781), van: <https://histobron.nl/aan-het-volk-van-nederland-tekst-1781/>.

⁴⁷ Ibidem.

*wordt behandeld. Beveelt hun verder, dat zij insgelijks met en naast de Staten der bijzondere provinciën een raad voor Zijne Hoogheid kiezen, en hoe eerder hoe liever al zulke middelen helpen beramen en in het werk stellen als tot redding van het benauwde vaderland dienstig zullen worden geoordeeld.*⁴⁸

Het oordeel van Van der Capellen tot den Pol is duidelijk: vanuit het volk dient een vertegenwoordiging te worden gekozen om het bestaande bestuur te versterken. Dit is een belangrijke constatering, aangezien hij niet direct pleit voor het verdwijnen van de stadhouder. Hoewel deze heer en meester is in de Republiek moet er naast hem op democratische wijze een adviserend orgaan ontstaan. In zekere zin wordt hier dus gepleit voor het behoud van stadhouderlijke soevereiniteit, mits er een volksvergadering aan het bestuur wordt toegevoegd. Met enige nuances kan men deze constructie een constitutionele monarchie noemen. De belangrijkste nuance is dat de stadhouder geen monarch was.

Deze versterking van het stadhouderlijk bestuur is er nooit gekomen. Dit onder andere doordat de Patriotten, bij het doen van hun greep naar de macht in 1787, werden verdreven uit de Nederlanden. Opvallend is echter dat op het moment dat de Patriotten uit de Noordelijke Nederlanden verdreven werden, hun ideeën in de Zuidelijke Nederlanden in vruchtbare aarde vielen. Bekend is het verhaal van de Patriotten die, verdreven uit de Republiek, in Frankrijk neerstreken, daar de Franse Revolutie meemaakten, vervolgens terugkeerden naar Nederland en hier de Bataafse Republiek installeerden. De reden dat Frankrijk meestal wordt gezien als belangrijkste bestemming voor de Patriotten is dat twee belangrijke deelgroepen doortrokken naar Frankrijk. De rijkere Patriotten, die de doorreis konden bekostigen, maar ook de militairen die in Frankrijk dienst konden nemen in een speciale legerafdeling. Deze soldaten zouden uiteindelijk in 1795, samen met een Frans leger, de Lek oversteken en het Bataafse bestuur in Nederland vestigen.⁴⁹ Naarmate duidelijker werd dat de terugkeer naar de Republiek met behulp van de Fransen moest gebeuren, kregen steeds meer Patriotten een voorkeur voor Frankrijk als vestigingsplaats. De belangrijkste twee ontwikkelingen die dit stimuleerden waren het groeiende idee dat de ballingschap wel eens langer kon duren dan verwacht en de potentie van Frankrijk als bron van militaire hulp.⁵⁰ Meer relevant voor dit onderzoek zijn echter de Patriotten die zich in België vestigden, daar tijdelijk verbleven of schreven over de gebeurtenissen aldaar.

De aanwezigheid van de Patriotten in de Zuidelijke Nederlanden is bijzonder interessant wanneer wordt gekeken naar de interactie tussen de Patriotten en Zuidelijke republikeinse stromingen, zoals de Statisten en de Vonckisten. Een punt van kritiek vanuit de Patriotten op de Statisten en hun leider, Hendrik van der Noot is dat de zij te sterk onder invloed staan van de kerk en met “dom fanatisme” feiten verdraaien zodat deze conformeren aan hun eigen agenda.⁵¹ Dit klinkt mogelijk als

⁴⁸ Van der Capellen tot den Pol, *Aan het volk van Nederland*.

⁴⁹ Baartmans, *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen*, p.106.

⁵⁰ Ibidem, p.127.

⁵¹ Ibidem, p.328.

ongenuanceerde kritiek op de positie van de Katholieke kerk, maar het feit dat in artikel IV van de *Traité d'union des Provinces Beligues* is vastgelegd dat het Katholieke geloof onlosmakelijk is verbonden met de Verenigde staten Van België, maakt de religieuze agenda duidelijk. De Patriotten zagen dit als een kruistocht tegen alles wat verlicht was en waren op dit vlak eerder voorstander van het verlicht beleid van Jozef II die in ieder geval naar welvaart en ontwikkeling voor zijn onderdanen na zou streven. Principes als volkssoevereiniteit en grondwettige herstelling hadden volgens hen weinig waarde als dit een terugkeer betekende naar de hegemonie van de Katholieke kerk en het daarmee gemoeide bijgeloof.⁵² Als dit in ogenschouw wordt genomen is het zeer relevant om te kijken naar een andere republikeinse stroming die sterker onder invloed stond van de Patriotten, namelijk de Vonckisten. Onder leiding van Jan Frans Vonck zette deze partij zich evenals de Statisten af tegen de Oostenrijkers. De Patriot Gerbrand Bruining beschrijft de Vonckisten als volgt:

*'Eene andere partij stond, onder aanvoering van den Advokaat Vonck, in navolging van vele Hollandsche Patriotten, de Democratie voor, en was verre van zulk een herstel der Provinciale Staten en oude Regtbanken, als Van der Noot bewerkt had, te beoogen.'*⁵³

De meer progressieve houding van de Vonckisten, waarbij de democratie hoog in het vaandel stond, was een belangrijke reden voor de Patriotten om de Vonckisten te verkiezen boven de Statisten. Simpelweg omdat ze qua politieke ideeën meer gemeenschappelijke grond konden vinden. Het feit dat Vonck en Van der Noot samenwerkten weerhield de Nederlandse Patriotten echter van inmenging. Het moment dat de twee partijleiders met elkaar breken betekende definitief het einde voor de rol van Vonck en, zoals eerder duidelijk is geworden, ook voor het korte leven van de Verenigde Staten van België.⁵⁴

De voorliefde van de Nederlandse Patriotten voor een meer progressieve koers was bepalend voor hun positionering in de Belgische republikeinse tweestrijd. Op het moment dat de zij de kans krijgen om in de Bataafse Republiek hun eigen staat vorm te geven is deze progressiviteit duidelijk te herkennen. De Staatsregeling voor het Bataafse Volk legt reeds in het tweede artikel vast dat de oppermacht berust bij de gezamenlijke leden van de maatschappij. Waardoor de volkssoevereiniteit in de Bataafse Republiek constitutioneel werd verankerd.⁵⁵ Een ander voorbeeld van een progressief republikeins idee is bijvoorbeeld de driedeling der machten, die in Titul III van de Bataafse Staatsregeling is vastgelegd.⁵⁶ Daarnaast wordt in de grondwet voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis de nationale eenheid

⁵² Baartmans, *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen*, p.328.

⁵³ G. Bruining, *Herinneringen van G. Bruining, met betrekking tot de omwentelingen in Staat en Kerk gedurende zynen levensloop*, (Dordrecht 1830), p.179.

⁵⁴ Baartmans, *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen*, p.373.

⁵⁵ Staatsregeling voor het Bataafsche volk, (1798), Titul I, artikel II, in: Rosendaal, *Staatsregeling voor het Bataafsche volk 1798*.

⁵⁶ Ibidem, Titul III.

vastgelegd.⁵⁷ Veel van deze ideeën zijn eveneens terug te vinden het *Traité d'union des Provinces Beligiques*. Hoewel dit document meer de oprichting van de Verenigde staten van België behelsde, kreeg het concept soevereiniteit hierin een vergelijkbare positie. De soevereiniteit wordt namelijk gebundeld in een volksvertegenwoordiging, waarbij wel benoemt moet worden dat de individuele provincies veel macht behouden.⁵⁸ Dit laatste contrasteert met de nationale eenheid die in de Bataafse Staatsregeling kenmerkend was.

De relevantie van de lijn tussen de kernwaarden van Nederlandse Patriotten, Belgische republikeinen en de Bataafse Staatsregeling wordt duidelijk wanneer men ziet dat bepaalde kernpunten van de Bataafse Staatsregeling worden hergebruikt in de grondwet die Nederland en België verenigd in 1815. In deze grondwet wordt bijvoorbeeld eveneens vastgelegd dat de Staten Generaal het hele Nederlandse volk vertegenwoordigd.⁵⁹ Wat conformeert aan de Bataafse Staatsregeling, maar afwijkt van de constructie in de *Traité d'union des Provinces Beligiques*. De manier waarop wordt voortgebouwd op de Bataafse Staatsregeling gaat echter veel dieper en is tot in de details van de grondwet te herkennen. Zo regelt de grondwet van 1815 bijvoorbeeld dat een derde van de volksvertegenwoordigers jaarlijks uitvalt en wordt vervangen.⁶⁰ Dit stond ook in 1798 reeds in de Bataafse Staatsregeling, waarin echter wel de democratische verkiezing van de nieuwe vertegenwoordigers concreter is geregeld.⁶¹ Een belangrijke verklaring voor deze continuïteit werd reeds gegeven door Niek van Sas, aangezien bewust is gekozen voor een samenstelling van meerdere grondwetten om de legitimiteit te vergroten.⁶² Een bijzonder grote afwijking van de Bataafse, en op dit vlak ook van de *Traité d'union des Provinces Beligiques*, is echter de positie die Willem I kreeg binnen de grondwet. Deze positie wordt bijvoorbeeld duidelijk in artikel 70:

*'De Koning draagt aan de Staten-Generaal wetten voor, en doet zoodanige andere voorstellen, als Hij noodig oordeelt. Hij heeft het regt om de voordragten, aan Hem door de Staten-Generaal gedaan, alof niet goed te keuren.'*⁶³

De wetgevende macht van de koning wordt in dit artikel benadrukt en tevens krijgt hij de macht om de wetten die door de Staten-Generaal worden voorgesteld naar eigen wil goed of af te keuren. Onder meer deze constructie resulteerde in een buitengewoon autocratische positie voor Willem I. De volksvertegenwoordiging in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden zou hierdoor nog lange tijd zoekende blijven naar haar positie binnen het staatsbestel en het zou pas na de afscheiding van

⁵⁷ Staatsregeling voor het Bataafsche volk, Titul I, artikel I.

⁵⁸ *Traité d'union des Provinces Beligiques*.

⁵⁹ Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden, (1815), artikel 77, van:

[https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_\(1815\)](https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_(1815)).

⁶⁰ *Ibidem*, artikel 82.

⁶¹ Staatsregeling voor het Bataafsche volk, titul III, artikel XXXVII.

⁶² Van Sas, *De representatieve fictie*, p.403.

⁶³ Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden, artikel 70.

België gebeuren dat de kamers meer rechten naar zich toe konden trekken.⁶⁴ Hoewel bepaalde regelingen uit de grondwet van 1815 duidelijk voortvloeiden uit de republikeinse ideeën van de Patriotten, zorgde de macht die gevestigd werd in de persoon van Willem I ervoor dat de volksvertegenwoordiging vleugellam was. Deze positie van de koning, die zorgde voor de afwezigheid van een relevante rol voor de democratie, zou uiteindelijk een belangrijke motivatie zijn voor de afscheiding van België in 1830 en de constitutionele hervormingen van Nederland in de jaren 1840.⁶⁵

Duidelijk is geworden dat zowel de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden een republikeinse ontwikkeling hebben doorgemaakt vanaf de tweede helft van de 18^e eeuw. Daarnaast is duidelijk geworden dat Noord en Zuid op dit vlak sterk met elkaar verbonden zijn. Door de ballingschap van de Patriotten zaten zij op de eerste rang tijdens de Brabantse Omwenteling, waaruit wij hebben kunnen opmaken wat de belangrijke overeenkomsten en verschillen waren tussen Statisten, Vonckisten en Noordelijke Patriotten op het republikeinse vlak. Bovendien valt op te maken dat zowel de Bataafse Republiek en de Verenigde Staten van België relevante republikeinse vooruitgang boekte op het vlak van staatsvorming. Het feit dat de Belgische staat verdeelder was en lossier bleek vormgegeven zorgde er voor dat deze niet herhaald werd, maar veel beginselen uit de Bataafse Staatsregeling vond zijn weg naar de grondwet van 1815. Ondanks het feit dat een terugkeer naar een monarchie in 1815 mogelijk lijkt op een stap terug ten aanzien van het progressieve republikeinisme in de Verenigde Staten van België en de Bataafse Republiek, is dit niet geheel waar. Belangrijke republikeinse concepten zoals de driedeling der machten, een volksvertegenwoordiging en een nationale eenheid kwamen ondanks de soevereine macht van de vorst tot uitvoering in de nieuwe staat. Hoewel andere, meer radicale concepten zoals volkssoevereiniteit niet tot uitvoering kwamen, bleef het republikeinse proces zodoende van grote waarde voor de Nederlandse en Belgische staatsvorming. In zekere zin was namelijk waarheid geworden waar Joan Derk van der Capellen tot den Pol in 1781 reeds voor pleitte, een volksvertegenwoordiging als adviesraad naast een Prins van Oranje. Hierin werd echter niet uitgegaan van een soeverein monarch met een bijzonder autocratische machtsbasis. De positie die de koning in dit bestel innam zou nog veel gevolgen hebben voor de vereniging van Noord en Zuid. De verschillende overwegingen bij het installeren van Willem I als soeverein vorst in 1813 en koning in 1815, maar ook bij de keuze van België voor hun eigen monarchie in 1830 zullen in het laatste hoofdstuk centraal zal staan.

⁶⁴ I. Secker, '1815-1848. Onder Koninklijke voogdij. De Tweede Kamer vindt haar plaats binnen de constitutionele monarchie'. In: R. Aerts e.a. (red.), *Parliament and Parliamentarism. A comparative history of a European concept*, (New York/Oxford 2016), p.302-303.

⁶⁵ Witte, *De constructie van België*, p.95.

De Koningen en de constitutie

Zoals uit de vergelijking van Nederland en België is gebleken zijn de twee landen ondanks zekere verschillen in hun geschiedenis toch sterk met elkaar vervlochten als het aankomt op het constitutionele en republikeinse vlak. De piek van deze vervlochten geschiedenis is te plaatsen in 1815 op het moment dat Nederland en België gezamenlijk als één natie verder gaan met een grondwet en, voor dit onderzoek het belangrijkste, onder een koning. Deze vereniging zou niet eeuwig zijn. België zou vanaf omstreeks 1830 als individuele natie haar eigen constitutionele geschiedenis voortzetten, eveneens met een nieuwe constitutie en een daarin opgenomen monarchie. Deze twee monarchieën, die in zekere zin beiden het product zijn van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, zijn tegen de achtergrond van de voorgaande twee hoofdstukken opvallend te noemen. De grote uitvoerende macht van Willem I, die in de grondwet van 1814 reeds werd vastgelegd, was een belangrijke afwijking van de manier waarop de democratie en volkssoevereiniteit voorop stonden in de Bataafse Staatsregeling. Bovendien waren de Staten-Generaal, hoewel de naam hiervan continuïteit uitstraalde, niet meer het symbool voor provinciale onafhankelijkheid zoals in de tijd van de Republiek. Op eenzelfde manier is ook de installatie van een monarchie in België een afwijking van de norm, zeker gezien het sterke federale en republikeinse karakter van de Verenigde Staten van België. De vraag welke overwegingen cruciaal waren bij het vormgeven van de monarchie in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en later in België, zal centraal staan in dit hoofdstuk. Om een antwoord hierop te vinden zal worden gekeken naar geschreven uitspraken van staatslieden die betrokken waren bij het vormgeven van de monarchie en de grondwetten van 1815 en 1831. Voor de grondwet van 1815 zal in het bijzonder worden gekeken naar uitspraken van Cornelis Theodorus Elout, Jan Jozef Raepsaet en naar uitspraken van Gijsbert Karel van Hogendorp en Willem I zelf. Elout was een Bataafs staatsman die later bij de grondwetscommissie van Van Hogendorp betrokken was en Raepsaet was een staatsman uit de Zuidelijke Nederlanden. Voor de Belgische grondwet van 1831 zal worden gekeken naar uitspraken van staatslieden die betrokken waren bij het constitueren van de Belgische staat, waaronder Joseph Lebeau en de latere koning Leopold I. Deze uitspraken zullen in een kader worden geplaatst met behulp van de grondwetten zelf, secundaire literatuur en de gegevens uit de voorgaande hoofdstukken.

Anno 1814, nadat Napoleon naar Elba was verbannen, leefde onder de Europese mogendheden de wens om in Europa een nieuwe machtsbalans te creëren. Naast dat dit betekende dat de macht terug moest keren in de handen van monarchieën, hield dit ook het creëren van bufferstaten tegen sterke expansionistische naties zoals Frankrijk in.⁶⁶ Bij de prins van Oranje speelde al langer het idee van een groter machtsblok onder zijn heerschappij. Als een logische kandidaat voor de macht in de Noordelijke Nederlanden sprak hij deze wens reeds in april 1813 uit richting Lord Castlereagh:

⁶⁶ Uitterhoeve, *Een innige Vereeniging*, p.14.

*'Het gaat de Prins van Oranje erom, te weten in hoeverre men, hetzij door een uitbreiding van zijn frontieren (door een soort van nieuwe barrière, effectiever dan de oude), hetzij door de vereniging met enkele delen van het aan de oude republiek grenzende territorium, aan Holland een samenhang en een stevigheid zou kunnen geven die deze Staat meer dan vroeger Geëigeerd zouden doen zijn om ertoe bij te dragen te dienen als bolwerk ['boulevard'] voor de zelfstandigheid in en de stabiliteit van Europa.'*⁶⁷

Deze wens werd een stuk concreter toen de prins bij zijn terugkeer naar de Nederlanden op 30 maart 1814 werd ingehuldigd als soeverein vorst en steeds meer eisen begon te stellen voor wat betreft gebieden die onder zijn heerschappij zouden moeten gaan vallen. Castlereagh was kennelijk niet gediend van dergelijke ongeduldigheid, aangezien hij in het kader van de wensen van de soeverein vorst aangaf dat 'deze moest worden afgehouden van elke poging tot gebiedsuitbreiding tenzij dit met uitdrukkelijke toestemming van de geallieerden gebeurde.'⁶⁸ Toen echter duidelijk werd dat Oostenrijk geen nieuwe rol wilde in de Zuidelijke Nederlanden en het een agendapunt werd voor Engeland om zowel Pruisen als Frankrijk te weren uit deze gebieden, werd duidelijk dat de soeverein vorst zijn zin zou krijgen.⁶⁹

In het eerste hoofdstuk is reeds duidelijk geworden dat België, onder andere door haar status als veroverd gebied, geen sterke positie had aan de onderhandelingstafel in Wenen. Een soortgelijke situatie speelde op het moment dat afgevaardigden uit de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden bij elkaar kwamen om een grondwet te vormen voor het nieuwe koninkrijk. De Zuidelijke afvaardiging was een verzameling van verschillende partijen die vanuit verschillende belangen allerlei eisen stelden aan de grondwet. Er waren representanten van: klerikaal gezinde adel, liberaal gezinde adel, sterk Katholieke grootburgers en juist weer moderneren die de bestuursvernieuwingen uit de Napoleontische tijd wilden voortzetten. Deze verdeeldheid zou de Belgen parten spelen, aangezien de relatief eensgezinde Noordelijke afvaardiging, vaak met bijval van enkele Zuidelijke staatslieden, snel de overhand had. Al snel werd hierdoor duidelijk dat een terugkeer naar het oude bestuur, met sterk onafhankelijke provincies en exclusiviteit van het Roomse geloof geen werkgelijkheid zou worden.⁷⁰ Een van de Zuidelijke staatslieden, die een sterk voorvechter was van een terugkeer naar het provinciale bestuur, was Jan-Jozef Raepsaet. In de vergadering van de grondwetscommissie van 13 juni 1815 wordt dit standpunt van hem duidelijk. Raepsaet stelt hierin voor om een wijziging in het voorstel aan te brengen, waardoor de provinciale staten

⁶⁷ Prins Willem Fredrik van Oranje aan Lord Castlereagh, 27 april 1813, in: Uitterhoeve, *Een innige Vereeniging*, p.23.

⁶⁸ Uitterhoeve, *Een innige Vereeniging*, p.31.

⁶⁹ Ibidem, p.41.

⁷⁰ Ibidem, p.129.

rechtstreeks verantwoordelijk worden voor de uitvoering van de wetten.⁷¹ Het feit dat Raepsaet niet genoeg weerklank vond voor zijn visie, zou er uiteindelijk voor zorgen dat hij zich terugtrok. Dat deze verdeeldheid reeds werd voorzien aan het begin van het vormgeven van de grondwet wordt duidelijk wanneer een brief van de soeverein vorst aan Van Hogendorp aan wordt gelezen.

‘...maar niet dat ieder lid der Commissie zig bezig houde met het opstellen van zijne begrippen over ieder onderwerp en daar een geheel van make; daar ik anders vreeze, dat wij 22 grondwetten in de plaats van eene zullen zien ontstaan.’⁷²

De zorg, die de soeverein vorst hier formuleert is dat de verdeeldheid onder de commissieleden zal leiden tot een onmogelijke opgave als het aankomt op het vormgeven van een grondwet voor het koninkrijk. Deze verdeeldheid speelde niet enkel bij de Belgen en kon een gevaar vormen voor de positie die de soeverein vorst in de monarchie ambieerde. Tevens doet deze uitspraak vermoeden dat er geen sprake is van een bewuste verdel en heers politiek vanuit het Noorden. Een goed voorbeeld wat de verdeeldheid in de grondwetscommissie extra duidelijk maakt en tegelijkertijd betreft op de vorm te geven monarchie, is een aanmerking van Cornelis Theodorus Elout op een voorstel van Van Hogendorp. Elout vraagt zich het volgende af:

‘Is het wel doelmatig te bepalen: dat de Staten der Provinciën zouden blijven op den ouden voet, dat is zooals voor 1795? Vervalt niet die oude voet alleenlijk daardoor, dat men hun Souvereiniteit beneemt? Verdwijnt niet te veel van het oude wanneer men invoert

- a. een algemeen financieel stelsel*
- b. algemene justitieele verordeningen*
- c. algemeene wetgeving in andere opzigten:*
- d. behoorlijken en gelijkwerkenden invloed van den Koning?’⁷³*

Concreet vraagt Elout, die ook ten tijde van de Bataafse Republiek betrokken was bij de staatsvorming, zich af of Provinciale Staten hun functie wel kunnen vervullen zoals zij dat deden voor 1795, wanneer eenzelfde macht berust bij een monarch. Net als Raepsaet is Elout nog niet overtuigd van het wegcijferen van de provinciale

⁷¹ Vergadering van dinsdag 13 juni 1815, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boek 1:395, nummer 189, 13 juni 1815, van:

https://www.historici.nl/pdf/grondwet/grondwet2/grondwet2_189.pdf.

⁷² De koning aan G.K. van Hogendorp, 7 mei 1815, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boek 2:97, nummer 76, 7 mei 1815, van:

https://www.historici.nl/pdf/grondwet/grondwet2/grondwet2_076.pdf.

⁷³ Aanmerkingen van Elout op de tweede redactie der schets van Van Hogendorp, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Ontstaan der Grondwet, Bronnenverzameling 1814-1815. Deel 1, 1814, KS 1, p. 38, van:

http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/grondwet/#page=0&accessor=toc&view=imagePane&accessor_href=http%3A%2F%2Fresources.huygens.knaw.nl%2Fretroboeken%2Fgrondwet%2Ftoc%2Findex_html%3Fpage%3D0%26source%3D1%26id%3Dtoc.

functie en de grote macht van de vorst die hiervoor in de plaats komt. Het feit dat Elout ondanks zijn mening over de monarchie in de constitutie toch een invloedrijke positie heeft in de commissie wordt verklaard wanneer men een brief leest van Van Hogendorp aan de soeverein vorst van 19 januari 1814. Hierin wordt Elout beschreven als een Patriot die minder overgegeven is aan politieke theorieën dan de meeste Patriotten.⁷⁴ De republikeinse achtergrond en denkwijze van Elout was kennelijk geen geheim, maar hij werd op dit vlak als een genuanceerde geest gezien. Hier is in de praktijk zichtbaar hoe Bataafse ideeën mee wogen bij het vormgeven van de grondwet om de legitimiteit hiervan te vergroten.⁷⁵

De grondwet, waarmee de soeverein vorst koning Willem I zou worden, zou niet zondermeer in werking treden. Hiervoor was zowel Noordelijke als Zuidelijke goedkeuring nodig. In het Noorden de goedkeuring van de Staten Generaal en in het Zuiden, bij gebrek aan een volksvergadering, van ad hoc volksvertegenwoordigingen die per arrondissement bijeen werd geroepen. Wanneer naar het verslag van de stemrondes in het Zuiden wordt gekeken wordt snel duidelijk dat de grondwet eigenlijk is afgekeurd. De einduitkomst van de stemming luidt 527 stemmen voor en 769 stemmen tegen.⁷⁶ Voor de soeverein vorst was deze uitslag echter geen obstakel. Het thuisblijven van een aanzienlijk deel van de stemgerechtigde notabelen gaf hem de gelegenheid om dit aantal bij de voorstemmers te rekenen. Dit benadrukt hij op 24 augustus 1815 tijdens het afkondigen van de grondwet:

*'Bijna een zesde der opgeroepene personen zijn niet in de vergadering verschenen, en hoewel hunne afwezigheid kan worden beschouwd als een bewijs, dat zij met het voorgestelde ontwerp genoeg hebben genomen, ware het Ons aangenamer geweest, dat niemand de hem aangeboden gelegenheid had verzuimd, van over de hoogste belangen van den Staat zijn gevoelens vrijmoedelijk te uiten.'*⁷⁷

Met deze afkondiging is de Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden, ondanks de twijfelachtige stemprocedure in het Zuiden, een feit. De grondwet voorzag in verregaande macht voor de koning. Zo wordt in artikel 56 bepaald dat de koning gaat over de buitenlandse betrekkingen, in artikel 59 dat hij de macht over het leger heeft en wordt hem in artikel 30 een hoog inkomen van 2.4 miljoen inkomen per jaar toegeschreven. In artikel 85 wordt daarnaast bepaald dat de koning de voorzitter van de Staten Generaal benoemt. Ook interessant, gezien de wens van enkele

⁷⁴ G.K. Van Hogendorp aan den Souvereinen vorst, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boek 1:246 nummer 100: 19 januari, 1814, van: https://www.historici.nl/pdf/grondwet/grondwet1/grondwet1_100.pdf.

⁷⁵ Van Sas, De representatieve fictie, p.398.

⁷⁶ Vergadering der Notabelen in de Zuidelijke provinciën, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boek 2:615 nummer 300: 18 augustus 1815, van: https://www.historici.nl/pdf/grondwet/grondwet2/grondwet2_300.pdf.

⁷⁷ Afkondiging der grondwet, 24 augustus 1815, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boek 2:618 nummer 303: 24 augustus, 1815, van: https://www.historici.nl/pdf/grondwet/grondwet2/grondwet2_303.pdf.

Belgische staatslieden om terug te keren naar het systeem van provinciaal zelfbestuur, zijn artikel 69 en artikel 139. Artikel 69 bepaald dat geschillen tussen provinciën worden opgelost door de vorst en artikel 139 bepaald dat de provinciale staten een keer per jaar bijeengeroepen worden, en dat verdere vergaderingen bijeengeroepen worden door de koning.⁷⁸ Hoewel dit mogelijk slechts een klein detail lijkt, steekt het sterk af tegen het *Traité d'union des Provinces Beligues*. Dit is zeker vreemd te noemen aangezien de Bataafse Staatsregeling wel mee is genomen bij het vormgeven van de grondwet. De soeverein vorst heeft zodoende de verdeeldheid het hoofd geboden door zelfstandig op autocratische wijze de knoop door te hakken.

Gezien het opdringen van de constitutie, het wegcijferen van de Belgische stem en de vorstelijke autocratie is het niet vreemd dat er in het Zuiden oppositie ontstaat tegen het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en haar bestuur. Terecht kan men de vraag stellen waarom deze oppositie pas in 1830 leidt tot een onafhankelijke Belgische staat. De oorzaak hiervan kan geplaatst worden bij de onderdrukking die in België plaats vond onder het Franse en later Napoleontische regime. De Belgen hadden simpelweg nog niet de politieke vrijheid gehad om hun natie vorm te geven. Een vrijheid die zij in het Verenigd koninkrijk der Nederlanden wel kregen.⁷⁹

Vanaf 1828 tot 1830 escaleert deze oppositie tot het punt dat men in het Zuiden ervoor kiest om de bestuurlijke onafhankelijkheid van Nederland te eisen.⁸⁰ De beweegredenen voor deze revolutie waren veelzijdiger dan enkel de macht van de koning. Onder andere een economische recessie, sociale onrust in de steden en politieke onrust in de rest van Europa zorgen er voor dat het revolutionaire vuur in België wordt aangewakkerd.⁸¹ De gevechten die zouden ontstaan in de straten van Brussel leidde tot grote verliezen bij de twee kampen. Uiteindelijk legde in dezelfde straten de autocratische monarchie het af tegen het Belgische volk, waar dat 15 jaar eerder bij stemming niet gelukt was.⁸² Opvallend is dat op dit vlak wederom de verdeeldheid heerst in België. Zo merkt de Engelse diplomaat Thomas Cartwright op dat er verschillende toekomstbeelden waren voor België. Ter sprake kwam bijvoorbeeld een aansluiting bij Frankrijk, het uitroepen van de onafhankelijkheid met een zoon van de Franse koning als staatshoofd, het vormen van een republiek en zelfs het scheiden van Nederland en België, maar het behouden van de prins van Oranje als soeverein staatshoofd.⁸³ Dat België de onafhankelijke natie zou gaan vormen zoals wij deze vandaag de dag kennen stond dus nog verre van vast, laat staan dat deze nieuwe natie eveneens een monarchie zou worden. Op het moment dat het Nederlandse leger na grote verliezen de aftocht blaast trachten de Belgische leiders de macht naar zich toe te trekken. Ten einde een eenduidig bestuur te kunnen vormgeven wordt het Comité Central in het leven geroepen om te voorkomen

⁷⁸ Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden, 1815, artikel, 30, 56, 59, 69, 85 & 139.

⁷⁹ Rietbergen & Verschaffel, *De erfenis van 1830*, p.37.

⁸⁰ Witte, *De constructie van België*, p.59.

⁸¹ Ibidem, p.58.

⁸² R. Falter, *1830: De scheiding van Nederland, België en Luxemburg*, (Tielt 2005), p.128.

⁸³ Ibidem p.145.

dat een enkele partij, het zij republikeins, conservatief of democratisch te veel invloed zal krijgen.⁸⁴

De installatie van een onafhankelijke regering in België plaatst de situatie op de Europese agenda. Opnieuw is België het onderwerp van de Europese geopolitieke ontwikkelingen. Tijdens de gesprekken in Londen tekent zich de situatie omtrent de Belgische opstand af. Frankrijk dreigt in te grijpen als de andere mogendheden geen actie ondernemen en dit stelt met name Engeland voor een keuze. Het kan opteren om de situatie van 1814 te herstellen met militair ingrijpen, of ervoor kiezen nieuwe afspraken te maken waarmee in ieder geval Frankrijk afzijdig wordt gehouden. Frankrijk wil ondertussen graag terugkeren als machtige speler op het Europese toneel en ziet een verzwakking van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden als een middel voor dat doel. Niemand aan de onderhandelingstafel heeft echter de wil oorlog te voeren om zijn agenda te vervullen.⁸⁵ Uiteindelijk resulteert de onderhandelingspolitiek in een scheiding tussen Noord en Zuid, met de kanttekening dat de troon in handen blijft van de prins van Oranje. Onder de Belgen is echter de tegenstand jegens Willem I gegroeid, waardoor een andere kandidaat voor de monarchie naar voren wordt geschoven: de Franse hertog van Nemours. Een Fransman op de troon is op zijn beurt geen optie voor de Britten, die echter ook zien dat het aanblijven van Willem I als monarch van België onmogelijk is geworden. Uit deze tegenstellingen komt uiteindelijk een derde optie naar voren, de landloze Prins Leopold van Saksen-Coburg.⁸⁶

Deze gang van zaken is opvallend te noemen aangezien België opnieuw onder grote invloed staat van Frankrijk en Engeland als het aankomt op haar staatsvorming. Ondanks het feit dat vast stond dat een autocratische vorst in ieder geval deels de oorzaak was van de onrust in België, stond aan de onderhandelingstafel al vrij snel vast dat België als onafhankelijke staat opnieuw een monarchie moest worden. Ditmaal zouden de Belgen echter zelf invloed kunnen uitoefenen op hun constitutie en de positie die de koning hierbinnen zou verwerven. Een van de staatslieden die een belangrijke positie zou innemen in de grondwetscommissie is Joseph Lebeau. Nog onder het bewind van Willem I gaf hij in 1830 zijn boek uit genaamd *Observations sur le pouvoir royal*. Hierin stelde hij onder andere:

*'La royauté nouvelle ne diffère, au fond, de la présidence d'une république, que par l'hérédité et l'inviolabilité.'*⁸⁷

Door middel van deze en vergelijkbare uitspraken pleit Lebeau voor het vormgeven van een staatsvorm die feitelijk neerkomt op een republiek met een koning. Deze stellingname verdedigde hij vurig in zijn boek. De belangrijkste beweegredenen achter deze republikeinse ambities zijn te vinden in de agenda van de liberale

⁸⁴ Witte, *De constructie van België*, p.63.

⁸⁵ Ibidem, p.73.

⁸⁶ Ibidem, p.78-79.

⁸⁷ J. Lebeau, *Observations sur le pouvoir royal*, (Luik 1830), p.9.

revolutionairen die een terugkeer naar de stelsels van Jozef II, Napoleon en Willem I ten koste van alles wilden verhinderen. Een koning moest volgens staatslieden als Lebeau een uitsluitend decoratief figuur worden binnen de nieuwe Belgische staat, maar derhalve wel een symbool van broodnodige eenheid.⁸⁸ Dit was een grote constitutionele ambitie, die bovendien niet direct aansloot op de wensen van Frankrijk en Engeland. Toen Leopold in april en mei van 1830 aan een Belgische delegatie aangaf niet de kroon te willen accepteren 'van een natie wiens grondgebied werd gecontesteerd door alle grote mogendheden van Europa' leek er een patstelling te ontstaan omtrent de nieuwe Belgische staat. Leopold gaf aan dat hij de kroon van België pas zou accepteren met goedvinden van Frankrijk en Engeland.⁸⁹ België moest dus wachten tot het debat over haar toekomstige grenzen was gevoerd, voordat er een nieuwe koning zou zijn. Nogmaals waren de Belgen overgeleverd aan de Europese grootmachten voordat zij over hun eigen staat konden beschikken.

Uiteindelijk zouden op zaterdag 4 juni 1830 152 van de 196 aanwezige congresleden stemmen voor Prins Leopold van Saksen-Coburg als koning der Belgen. Een ruime meerderheid.⁹⁰ Het feit dat een volkscongres een koning kiest is opvallend en het concept van Lebeau van een republikeinse staatsvorm met een koning als staatshoofd is hier duidelijk te herkennen. Dit concept verklaart ook waarom Leopold niet de koning van België werd, maar wel de koning van het Belgische volk. Een belangrijk uitgangspunt van de Belgische constitutie is om de macht van de koning af te leiden van de macht van de staat. Dit concept wordt goed duidelijk als bijvoorbeeld wordt gekeken naar artikel 25 en 26 van de Belgische grondwet van 1831. Deze luiden:

*'Art. 25. - Alle machten gaan uit van de Natie. Zij worden uitgeoefend op de bij de Grondwet bepaalde wijze.'*⁹¹

*'Art. 26. – De wetgevende macht wordt gezamenlijk uitgeoefend door de koning, de Kamer van de Volksvertegenwoordiging en de Senaat.'*⁹²

De macht van de koning wordt in artikel 26 verbonden en gelijkgesteld aan de macht van de volksvertegenwoordiging. De koning heeft zeker wel macht in de Belgische constitutie maar deelt deze macht altijd met een ander overheidsorgaan. Dit principe is ook terug te zien in artikel 63 van dezelfde grondwet:

*'Art. 63. - De persoon van de Koning is onschendbaar; zijn ministers zijn verantwoordelijk.'*⁹³

⁸⁸ Witte, *De constructie van België*, p.95.

⁸⁹ Falter, *1830: De scheiding van Nederland, België en Luxemburg*, p.280

⁹⁰ Ibidem p.286.

⁹¹ De Belgische grondwet van 7 februari 1831, artikel 25, van:

https://www.dbnl.org/tekst/_bel003belg01_01/.

⁹² Ibidem, artikel 26.

⁹³ Ibidem, artikel 63.

De ministeriele verantwoordelijkheid is met dit artikel in de Belgische grondwet verankerd, waarmee België 17 jaar voorloopt op Nederland met deze hervorming. Bovendien wordt op dit punt nogmaals de verbintenis van het staatkundig proces tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden zichtbaar. Op eenzelfde manier als de ministeriele verantwoordelijkheid is namelijk ook het contraseign in 1831 reeds in de Belgische grondwet vastgelegd:

*'Art. 64. - Geen besluit van de Koning is van kracht, tenzij het medeondertekend is door een minister die, door zijn medeondertekening alleen, daarvoor verantwoordelijk wordt.'*⁹⁴

Bepalingen zoals artikel 64 leggen vast dat er in België geen sprake kon zijn van een autocratisch vorst. In zekere zin had België ruim 40 jaar na de Brabantse Omwenteling eindelijk de onafhankelijkheid van een autocratisch vorst gekregen die het wilde. Ironisch genoeg werd deze onafhankelijkheid veilig gesteld door een monarch in te bedden in de constitutie, maar ditmaal wel op eigen voorwaarden.

De positie van zowel Leopold I als Willem I is kenmerkend voor het proces omtrent de vormgeving van de monarchie in Nederland en België. Willem I, toen nog Willem Frederik van Oranje, speelde met zijn ambities in het kader van gebiedsuitbreiding een grote rol bij het vormgeven van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Zijn autocratische positie als soeverein vorst die hieruit voortvloeide resulteerde in grote machtspositie voor de soeverein vorst binnen de grondwet van 1814. Deze autocratie werd ook vertaald naar de grondwet van 1815 die moest staan voor de vereniging van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, maar de Belgen waren verdeeld over het in te nemen standpunt binnen de vormgeving. De Zuidelijke Nederlanden kwamen wederom terecht in een positie waarin zij de speelbal werden van een andere Europese staat, een positie die nogmaals benadrukt wordt door de manier waarop Willem I omging met de Belgische stemming over de grondwet. Op basis hiervan kan gesteld worden dat Noord en Zuid tegen de wil van het Zuiden in werden verenigd, of minstens dat de voorwaarden waarop deze vereniging plaatsvond door het Zuiden niet waren goedgekeurd. In 1815 had België, onder andere door haar verdeeldheid, niet de kracht om weerstand te bieden tegen de buitenlandse invloeden waarmee zij te maken had. Anno 1830 is het eindelijk de beurt aan de Belgen zelf. Wanneer zij zich vrijgevochten hebben van het Noorden, wordt duidelijk dat twee tendensen bepalend blijven voor de staatsvorming van België. Dit zijn de nationale verdeeldheid en de internationale invloed. Deze factoren zijn zichtbaar bepalend geweest binnen het proces waarin het koninkrijk België is vormgegeven en de voorwaarden waaronder de koning der Belgen voor het eerst de troon besteeg. De vraag welke overwegingen centraal stonden bij het vormgeven van de monarchie in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en later in België, kan op basis van het bovenstaande worden beantwoord. In het geval van de Nederlandse monarchie is de post-Napoleontische tendens om monarchieën te

⁹⁴ De Belgische grondwet van 7 februari 1831, artikel 64.

herstellen of te creëren, samen met de ambitie van Willem I bepalend voor haar vormgeving. De wens van de geallieerden voorzag in het creëren van een nieuwe monarchie en voornamelijk het samenvoegen van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden tot een koninkrijk als bufferstaat op het Europese vaste land. De autocratische vrijheid die de prins van Oranje binnen deze staat kreeg was groot. Dit is bijvoorbeeld duidelijk te herkennen in de manier waarop de macht van de koning werd ingebed in de nieuwe grondwet. De koning der Nederlanden regeerde over de Nederlanden. Een dergelijke autocratische machtspositie speelde 15 jaar later geen rol in België. Leopold I besteedde de troon slechts nadat hij verkozen werd door de volksvertegenwoordiging en in de constitutie zijn alle veiligheidsmaatregelen genomen om te voorkomen dat een vorst als autocraat kan regeren. De koning der Belgen regeert zodoende namens, maar vooral met de Belgen. Bovendien deelt hij deze macht met de volksvertegenwoordiging. Deze constructie is het product van decennialange onderdrukking en, zo is gebleken, een prelude was voor de monarchie in het Noorden.

Concluderend, monarchie in de Nederlanden binnen een krachtenveld

Binnen dit onderzoek is op basis van drie verschillende thema's een vergelijking gemaakt tussen de geschiedenis van Nederland en België. Door te kijken naar constitutionele ontwikkeling, republikeinse tradities en uiteindelijk de vormgeving van de monarchie kunnen we nu een antwoord formuleren op de vraag welke nationale en internationale tendensen hebben bijgedragen aan de verschillende constitutionele posities van de koning in Nederland en België tussen 1815 en 1830. Een dergelijke complexe vraag heeft zoals te verwachten is geen eenduidig antwoord. Uit dit onderzoek is gebleken dat vier verschillende factoren toonaangevend zijn voor het krachtenveld waarbinnen de Nederlandse en de Belgische monarchie zijn ontstaan. Deze factoren vormen een rode draad binnen alle drie de besproken thema's en zijn vaak te herkennen in de verschillende periodes die voorbij zijn gekomen in dit onderzoek. De eerste van deze factoren is de politieke verdeeldheid op het nationale niveau in de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden. op het constitutionele vlak is deze verdeeldheid goed zichtbaar op het moment dat Nederland en België samenkomen in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Deze vereniging zou vooral gekenmerkt worden door de verschillen tussen Noord en Zuid en de dominantie van Noordelijke constitutionele ideeën. Het Zuiden wordt niet behandeld als individuele staat bij de onderhandelingen over het vormgeven van het koninkrijk, waardoor een splitsing binnen het nieuwe koninkrijk wordt ingebed in haar vormgeving. Een tweede factor die belangrijk is komt ook reeds op het constitutionele vlak naar voren. De Nederlanden en met name de Zuidelijke Nederlanden zijn namelijk voor hun constitutionele ontwikkeling sterk afhankelijk geweest van de Europese grootmachten die invloed uitoefende op het gebied. De Oostenrijkers onderdrukte een eerste poging tot een onafhankelijke Belgische confederatie en de Fransen zouden vanaf 1795 een sterke invloed uitoefenen op zowel de Noordelijke als de Zuidelijke Nederlanden. Waar Nederland al een concretere voorgeschiedenis had als natie, maar vooral omdat zij in deze periode meer ruimte kreeg voor haar eigen constitutionele proces, onafhankelijk van Frankrijk, is op dit moment al de basis te leggen voor de Noordelijke dominantie over het Zuiden in 1815. De nationale invloeden speelden onmiskenbaar een grote rol binnen de vormgeving van de Verenigde Staten van België en de Bataafse Republiek, maar door verschillende buitenlandse invloeden en binnenlandse tendensen waren Nederland en België op het constitutionele vlak al gespleten voordat zij verenigd werden.

Op het republikeinse vlak is ook de verdeeldheid in de Nederlanden zichtbaar. Wanneer wordt gekeken naar het samenspel tussen Vonckisten, Nootisten en de Patriotten, die vanuit hun ballingschap reageren op de verschillende fracties die bij de Brabantse Omwenteling betrokken waren. Belangrijke oorzaken voor de verdeeldheid waren onder andere de discussie over het vormen van een confederatie, of het nastreven van nationale eenheid, maar nog belangrijker was de

rol van de Katholieke kerk. Voor de Vonckisten en de Patriotten was een sterke rol voor wat, in hun ogen, bijgeloof en Roomse dictatuur was, een sterke stap terug. Deze tegenstelling was een belangrijke reden waarom de Patriotten zich niet significant bemoeiden met de Brabantse Omwenteling. Een interessant gegeven dat hierdoor duidelijk wordt is dat de splitsing tussen Noord en Zuid niet direct komt door de verschillen tussen Noord en Zuid op het republikeinse vlak, aangezien de Vonckisten en de Patriotten veel progressieve standpunten deelden. De verdeeldheid binnen België zelf is op dit vlak echter het grootste probleem, wat zeker bij de vormgeving van de monarchie het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden nog een rol zou spelen. Tijdens deze vorming komt ook voor het eerst de derde bepalende factor in beeld, namelijk de autocratische en ambitieuze opstelling van Willem I. De eerste en enige koning van het Verenigd koninkrijk zou, zo zou blijken, de republikeinse vernieuwingen in de grondwet samenvoegen met autocratische macht voor hem zelf. Deze ambitie had vervolgens verregaande gevolgen voor de vormgeving van de monarchie in de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden.

Deze autocratie van Willem I kon op een bepaalde manier wel de verdeeldheid binnen de Nederlanden het hoofd bieden door de grondwet van 1815, die zijn macht vastlegde, ondanks een ongunstige stemming in België alsnog in te voeren. Hoewel er in de Noordelijke Nederlanden ook verdeeldheid heerste was deze in veel mindere mate een uitdaging voor de macht van Willem I. Bovendien was de buitenlandse invloed als factor ook sterk aanwezig, aangezien de geallieerden een sterke bufferstaat ten noorden van Frankrijk wilden met een monarchie als staatsvorm. Zeker op basis van zijn eerdere reeds uitgesproken ambities om zijn macht als Prins van Oranje over de Nederlanden uit te breiden leende Willem I zich uitstekend voor deze rol. Deze positie werd nogmaals versterkt doordat België onder de Fransen en de Oostenrijkers niet de politieke vrijheid had gehad om haar nationale eenheid vorm te geven. Bovendien werd België gezien als veroverd Frans gebied en hadden de Noordelijke Nederlanden, onder de Oranjes, uiteindelijk ook meegevochten tegen Napoleon. De verdeeldheid van België als bepalende factor is hierin ook bepalend voor de dominantie die Willem I en de Noordelijke Nederlanden konden uitoefenen tijdens het vormgeven van de grondwet. Dit alles was bepalend voor het autocratische en traditionele karakter van de monarchie die in 1815 ontstond. In het nieuwe koninkrijk genoten de Zuidelijke staatslieden echter veel meer politieke vrijheden, waardoor geleidelijk de oppositie tegen de autocratische vorst kon groeien. Vanaf 1828 nam deze oppositie sterk toe om in 1830 te resulteren in de Belgische wens om zich af te scheiden van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De Europese grootmachten speelden wederom een belangrijke rol hierin, aangezien zowel Engeland, Frankrijk en Pruisen veel te winnen of juist verliezen hadden in het geval van Belgische onafhankelijkheid. Opnieuw was België ondergeschikt aan een grootmacht als het aankwam op haar toekomstige staatsvorm en opnieuw was België intern verdeeld over de vormgeving van de nieuwe natie. Veel opties in deze discussie vielen echter weg, aangezien terugkeren onder de autocratische Willem I niet wenselijk was, zelf niet als vrij land. Echter was te sterk onder de invloedssfeer van een van de Europese mogendheden ook niet mogelijk, de

machtsbalans moest immers bewaard worden. Tevens komt nu de vierde en laatste factor die cruciaal is bij het vormgeven van de Belgische monarchie in beeld, namelijk de Belgische angst om wederom onder een autocratisch bewind te komen. Een terugkeer naar een bestuur zoals dat van Jozef II, Napoleon en Willem I was geen optie en daarom opteert België bij het installeren van Leopold I als koning der Belgen voor een moderne monarchie die, zoals Joseph Lebeau het zou omschrijven, veel weg had van een republiek met een koning. Waar Willem I de verdeeldheid onder de Belgen het hoofd bood met de autocratische vuist, creëerde de Belgen voor het eerst een Belgische eenheidsstaat door de volksvertegenwoordiging de macht te laten delen met de monarch. Een constructie die uiteindelijk ook de oplossing zou blijken voor de staatsvorm in het Noorden.

Kort samengevat houdt dit in dat nationale en internationale tendensen die hebben bijgedragen aan de verschillende constitutionele posities van de koning in Nederland en België tussen 1815 en 1830, op te noemen zijn in vier factoren:

- De verschillende belangen van Europese grootmachten en de machtsbalans in Europa.
- De verdeeldheid op nationaal niveau in de Noordelijke, maar vooral in de Zuidelijke Nederlanden.
- De autocratische ambities van Willem I.
- De Belgische angst voor een autocratisch regime.

Deze factoren hebben allemaal een cruciale rol gespeeld bij de directe vormgeving van de monarchie in Nederland en België, maar ook voor de basis op het constitutionele vlak en de republikeinse traditie die hier aan ten grondslag licht. Het belangrijkste overkoepelende kenmerk is echter het beste samen te vatten met de titel van het boek van Gita Deneckere en Remieg Aarts, *Het (on)verenigd koninkrijk*. Hoewel het doel van de vereniging een nieuwe sterke natie moest zijn werd het koninkrijk namelijk geplaagd door interne verdeeldheid, een autocratisch vorst waartegen niet enkel in het Zuiden weerstand ontstond en Europese grootmachten die zich mengden in het natuurlijke staatsvormingsproces van de Nederlanden als een Deus Ex Machina. Terecht kan de vraag worden gesteld of het Verenigd Koninkrijk Der Nederlanden wel echt verenigd was. Evenzo kan op basis van dit onderzoek gesteld worden dat, onderhevig aan de nationale en internationale tendensen, de verschillende constitutionele posities van Willem I en Leopold I een logisch gevolg zijn van de vier factoren die gedurende ruim een halve eeuw invloed uitoefenden op de staatsvorming in de Nederlanden.

De belangrijkste vernieuwende factor binnen dit onderzoek was de vergelijking van nationale factoren op basis van internationale tendensen, waarbinnen de monarchie een specifieke casestudy was. Door deze vernieuwing zijn er door dit onderzoek ook zeker enkele interessante opties voor vervolgonderzoek aan het licht gekomen. Op de eerste plaats zou het erg interessant zijn om in plaats van de monarchie, wat uiteindelijk de politieke werkelijkheid is geworden voor Nederland en België, te kijken naar de stemmen die in dezelfde periode opgingen voor het vormgeven van een republiek. Nederland en België hebben allebei een significante republikeinse voorgeschiedenis en, zo is gebleken, ook zeker relevante

overeenkomsten op dit vlak. Een onderzoek met een soortgelijke opzet, maar met de republikeinse staatsvorm als centrale casus, is zeker een interessante optie. Op de tweede plaats is een relevante mogelijkheid om te kijken naar de invloed die de Belgische grondwet van 1831 heeft gehad op de Nederlandse grondwetsherziening van 1848. Zoals is gebleken liepen de Belgen voor op de hervormingen van Thorbecke, op het vlak van onder andere het contraseign en de ministeriele verantwoordelijkheid. Een onderzoek waarin wordt gekeken naar de invloed die België en Belgische staatslieden op Nederland hebben gehad nadat België onafhankelijk werd is ook zeker interessant. Op de derde en laatste plaats is het een interessante stap vooruit om op basis van dit onderzoek te bekijken hoe de hier beschreven ontwikkelingen in Nederland en België passen binnen de ontwikkeling van andere Europese monarchieën. Zoals is gebleken vond de ontwikkeling van de Nederlandse en later de Belgische monarchie plaats in een groter Europees geopolitiek krachtenveld. Een onderzoek naar de positie van andere monarchieën binnen dit krachtenveld is een interessante optie om het onderzoek in de vorm van internationale staatkundige vergelijking voort te zetten.

Naast al deze interessante suggesties is het ook mogelijk om de resultaten van dit onderzoek ter discussie te stellen. Een van de belangrijkste gronden op basis waarvan de betrouwbaarheid van de resultaten in twijfel kan worden getrokken is de breedte van het onderzoek. Door de drievoudige thematiek waarbij republikeinisme, constitutionele geschiedenis en de monarchie werden besproken, was de informatiedichtheid op het vlak van de historische context erg groot. Het resultaat hiervan is dat niet altijd met de grootst mogelijke mate van diepgang is ingegaan op relevant primair bronnenmateriaal. In een volgend onderzoek zou een belangrijke verandering in aanpak daarom zijn om te focussen op een of maximaal twee thema's en deze vervolgens uitgebreid te bespreken op basis van zowel primaire bronnen met veel diepgang en secundaire literatuur met veel context. Een ander belangrijk punt van mogelijke kritiek kan door deze brede context zijn dat er niet met voldoende diepgang is gekeken naar de agenda van de Europese grootmachten zoals bijvoorbeeld Engeland. Engeland was een erg belangrijke factor bij het vormgeven van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en later het Koninkrijk België. Toch zijn de belangen van Engeland, maar ook die van Frankrijk en Pruisen niet voldoende aan bod gekomen, ondanks het feit dat buitenlandse invloed een van de vier bepalende factoren is geweest bij het ontstaan van beiden monarchieën. Dit discussiepunt sluit aan bij de suggestie voor vervolgonderzoek omtrent andere Europese monarchieën binnen hetzelfde krachtenveld. Het is bijzonder relevant uitgebreider te kijken naar de overwegingen van andere staatslieden dan louter die uit de Nederlanden. Hierdoor kan de politieke tendens tevens beter in de internationale context worden geplaatst. Tot slot kan er kritiek geleverd worden op het feit dat op het vlak van Belgische verdeeldheid niet is gekeken naar de splitsing tussen Vlamingen en Walen. Tot op de dag van vandaag is de splitsing tussen deze twee delen van het Belgische volk politiek actueel, maar in dit onderzoek is er geen aandacht voor geweest. Enkel en alleen om in het vervolg een vergelijkbaar

onderzoek actueel te verantwoorden is dit een belangrijk punt om mee te nemen naar een volgende studie omtrent dit onderwerp.

Bibliografie

Literatuur:

- Aerts, R., 'Op gepaste afstand. De plaats van het parlement in de natievorming van de negentiende eeuw', in: C.C. van Baalen e.a. ed, *Jaarboek parlementaire geschiedenis 2007. De moeizame worsteling met de nationale identiteit*, (Amsterdam 2007).
- Baartmans, J.J.M., *Hollandse wijsgeren in Brabant en Vlaanderen: Geschriften Van Noord-Nederlandse Patriotten in De Oostenrijkse Nederlanden, 1787-1792*, (Nijmegen 2001).
- Beyen, M. & Velde te, H., 'Passion and Reason. Modern Parliaments in the Low Countries', in: Pasi Ihalainen, Cornelia Ilie, Kari Palonen (red.), *Parliament and Parliamentarism. A comparative history of a European concept*, (New York/Oxford 2016).
- Bruining, G., *Herinneringen van G. Bruining, met betrekking tot de omwentelingen in Staat en Kerk gedurende zynen levensloop*, (Dordrecht 1830).
- Burg van der, M. (2010) Transforming the Dutch Republic into the Kingdom of Holland: the Netherlands between Republicanism and Monarchy (1795–1815), *European Review of History—Revue européenne d'histoire*, 17:2, p.151-170.
- Craeybeckx, J, Scheelings, F. & De Laet, M., *De Franse Revolutie en Vlaanderen: De Oostenrijkse Nederlanden Tussen Oud En Nieuw Régime = La Révolution Française Et La Flandre : Les Pays-Bas Autrichiens Entre L'ancien Et Le Nouveau Régime*. (Brussel 1990).
- Deneckere, G., en Aerts, R., *Het (on)verenigd koninkrijk*, (Rekkem 2015).
- Falter, R. *1830: De scheiding van Nederland, België en Luxemburg*, (Tielt 2005).
- Lerner, M.H. "Radical Elements and Attempted Revolutions in the Late-18th-Century Republics." *The Republican Alternative: The Netherlands and Switzerland Compared*, edited by André Holenstein et al., (Amsterdam 2008).
- Müßig U. 2011. "L'ouverture Du Mouvement Constitutionnel Après 1830: À La Recherche D'un Équilibre Entre La Souveraineté Monarchique Et La Souveraineté Populaire." *Legal History Review* 79 (3-4) p.490-516.
- Rietbergen, P. & Verschaffel, T., *De erfenis van 1830*, (Leuven 2006).
- Polasky, J. *Revolutions Without Borders*, (New Haven 2015).
- Rosendaal, J., *Staatsregeling voor het Bataafsche volk 1798*, (Nijmegen 2005).
- Rutjes, M., *Door gelijkheid gegrepen. Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801*, (Nijmegen 2012).
- Sas van, N.C.F., 'De representatieve fictie. Politieke vertegenwoordiging tussen oude orde en moderniteit', *BMGN* 120 (2005) afl. 3, p.397-407.
- Secker, I., '1815-1848. Onder Koninklijke voogdij. De Tweede Kamer vindt haar plaats binnen de constitutionele monarchie'. In: R. Aerts e.a. (red.), *Parliament and Parliamentarism. A comparative history of a European concept* (New York/Oxford 2016).
- Uitterhoeve, W. *Een innige Vereeniging*, (Nijmegen 2015).
- Witte, E., *De constructie van België*, (Leuven 2006).

Primair bronmateriaal:

- Aanmerkingen van Elout op de tweede redactie der schets van Van Hogendorp, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Ontstaan der Grondwet, bronnenverzameling 1814-1815. Deel 1, 1814, KS 1, p. 38, van: http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/grondwet/#page=0&accessor=toc&view=imagePane&accessor_href=http%3A%2F%2Fresources.huygens.knaw.nl%2Fretroboeken%2Fgrondwet%2Ftoc%2Findex_html%3Fpage%3D0%26source%3D1%26id%3Dtoc.
- Afkondiging der grondwet, 24 augustus 1815, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boek 2:618 nummer 303: 24 augustus, 1815, van: https://www.historici.nl/pdf/grondwet/grondwet2/grondwet2_303.pdf.
- Brief van Van Hogendorp aan Van Zuylen, 23 januari (1814), in Uitterhoeve, W. *Een innige Vereeniging*, Nijmegen, 2015.
- De Belgische grondwet van 7 februari 1831, van: https://www.dbnl.org/tekst/_bel003belq01_01/.
- De koning aan G.K. van Hogendorp, 7 mei 1815, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boek 2:97, nummer 76, 7 mei 1815, van: https://www.historici.nl/pdf/grondwet/grondwet2/grondwet2_076.pdf.
- G.K. Van Hogendorp aan den Souvereinen vorst, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boek 1:246 nummer 100: 19 januari, 1814, van: https://www.historici.nl/pdf/grondwet/grondwet1/grondwet1_100.pdf.
- Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden, (1815), van: [https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_\(1815\)](https://nl.wikisource.org/wiki/Grondwet_voor_het_Koninkrijk_der_Nederlanden_(1815)).
- Lebeau, J. *Observations sur le pouvoir royal*, (Luik 1830).
- Noot van der, H.C.N., Manifest du peuple Brabançonne, (1798).
- Prins Willem Fredrik van Oranje aan Lord Castlereagh, 27 april 1813, in: Uitterhoeve, *Een innige Vereeniging*, p.23.
- Staatsregeling voor het Bataafsche volk, (1798).
- Traité d'union des Provinces Beligiques, (1790).
- Van der Capellen tot den Pol, J.D., *Aan het volk van Nederland*, (1781), van: <https://histobron.nl/aan-het-volk-van-nederland-tekst-1781/>.
- Vergadering der Notabelen in de Zuidelijke provinciën, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boek 2:615 nummer 300: 18 augustus 1815, van: https://www.historici.nl/pdf/grondwet/grondwet2/grondwet2_300.pdf.
- Vergadering van dinsdag 13 juni 1815, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, boek 1:395, nummer 189, 13 juni 1815, van: https://www.historici.nl/pdf/grondwet/grondwet2/grondwet2_189.pdf.